

ელგუჯა ხინთიბიძე

ქართველთა სახელწოდებები
და მათი ეტიმოლოგია

Elguja Khintibidze

THE DESIGNATIONS OF THE
GEORGIANS AND THEIR ETYMOLOGY

სტორია და
ლინგვისტიკა

2014 წლის
18.11.98

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
TBILISI UNIVERSITY PRESS
თბილისი 1998 TBILISI

ქართველთა ქვეყანას, საქართველოს სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ხალხი სხვადასხვა სახელით იცნობდა და მოიხსენიებდა. არც ქართველები უწოდებდნენ თავიანთ თავს ყოვეთვის ერთსა და იმავე სახელს. ამას ისიც უნდა დავიხსოვოთ, რომ ქართველთა სხვადასხვა კუთხე, თანახმად ჩვენამდე მოღწეული საისტორიო წყაროებისა, სხვადასხვაგვარად იწოდებოდა. ლაშქარული საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურის კრიტიკულმა შესწავლამ ავტორი ახალ თვალსაზრისამდე მიიყვანა. თვითსახელწოდება და ის ეთნონიმები, რომლითაც ამ ხალხს იცნობდნენ უძველესი მეზობლები, მომდინარეობენ ერთი ტოტემური სახელის სხვადასხვა დონეზე ფონეტიკურად შეცვლილი ძირებიდან. როგორც ირგვლივ ამავსე ტოტემური სახელის ანალოგიურად შეცვლილ ძირთაგანაა ნაწარმოები ევროპულ ხალხთა ბევრი ეთნონიმიც.

Georgia - the land of the Georgians - was at different times known to various peoples under different names. Neither did the Georgians always call themselves the same name. Further, according to the extant historical sources various Georgian provinces were called differently. A critical study of the literature dealing with the problem has led the author to a new point of view. The self-designation of the Georgians and the ethnonyms under which their ancient neighbours knew this people stemmed from the roots of a single totemic name, phonetically altered at various levels. The ethnonyms of many European peoples appear to have been derived from analogously altered roots of the same totemic name.

რეკენზიები: ალ. ლლონტი

©თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა 1998

©ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი

ბ 4600000000

608(06)-97

ISBN 5-511-00775-7

წინამდებარე მონოგრაფიის გამოქვეყნება საქართველოში მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობას დაემთხვა. გამოცემის საქმე ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრის და თსუ ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობების ლაბორატორიის თანამშრომლებმა იკისრეს. ტექსტის კომპიუტერული აწყობა, საბეჭდოების შედგენა, კორექტირება და სასტამბოდ მომზადება სათანადო გულისხმიერებით შესრულეს ლელა შანიძემ, მანანა ერქომაიშვილმა, ნანა ინგოროყვამ, თამარ რაზმაძემ, თამარ პატარიძემ, ნათია კვერნაძემ, მერაბ ბურჭულაძემ, ვალერი ხინთიბიძემ.

გამოკვლევის პირველი განხილვაც ამავე ლაბორატორიის, თსუ ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრის და ონომასტიკის ლაბორატორიის გაერთიანებულ სხდომაზე მოხდა. ამას მოჰყვა ნაშრომის ცალკეული ნაწილების წაკითხვა 1995 წელს ალექსანდრე ალექსიძის ხსოვნისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიასა და სიმონ ყაუხჩიშვილის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო კონფერენციაზე.

მონოგრაფია გაიცნეს, ან განხილვაში მონაწილეობა მიიღეს და საყურადღებო შენიშვნები მოგვარდეს თამაზ გამყრელიძემ, ალექსანდრე ლლონტმა, რისმაგ გორდეზიანმა, კორნელი დანელიამ, ზურაბ კიკნაძემ, გენადი ბურჭულაძემ, ვახტანგ იმნაიშვილმა, დამანა მელიქიშვილმა, ქეთევან სიზარულიძემ.

უღრმესი მადლიერება მიმდა გამოვხატო ყველა მათგანის და კიდევ სხვათა მიმართ, რომლებიც კეთილგანწყობით აღევებდნენ თვალს ჩემს მუშაობას ამ ურთულეს პრობლემაზე.

განსაკუთრებული პატივისცემითა და მადლობით მიმდა აღვნიშნო ბატონ არიანე ჭანტურიას დამსახურება, რომელმაც დიდი რუდუნებით შეასრულა მონოგრაფიის ინგლისური თარგმანი, იყო გამოკვლევის პირველი გულისხმიერი მკითხველი, გულშემატკივარი და ოპონენტი.

Acknowledgements

The publication of the present monograph has coincided with a difficult economic situation in Georgia. Its edition was shouldered by the collaborators of the Centre for Kartvelian Studies and the Laboratory of Georgian-Foreign Literary Contacts of Tbilisi State University. The computerised setting of the text and compilation of indexes, proof-reading and final preparation for printing were performed skilfully by Lela Shanidze, Manana Erkomaishvili, Nana Ingoroqva, Tamar Razmadze, Natia Kvernadze, Tamar Pataridze, Merab Burchuladze and Valeri Khintibidze.

The study was first discussed at a joint session of the same Laboratory, the TSU Chair of the History of Old Georgian Literature and the Laboratory of Onomastics. This was followed by the presentation of parts of the work at a scholarly session dedicated to the memory of Alexandre Alexidze and an international conference dedicated to the birth centenary of Simon Qaukhchishvili in 1995.

Thomas Gamkrelidze, Alexandre Ghloni, Rismag Gordeziani, Korneli Danelia, Zurab Kiknadze, Genadi Burchuladze, Vakhtang Imnaishvili, Damana Melikishvili and Ketevan Sikharulidze read the work in advance, took part in the discussion, or made noteworthy comments. I wish to express my profound gratitude to the scholars just named, and others who followed my work on this complex problem with interest.

My special respect and gratitude are due to Mr. Arrian Tchanturia - the first attentive reader, supporter and opponent of the monograph - for his painstaking work on its translation into English.

სარჩევი

ავტორის აკან	3
წინასიტყვაობისათვის	7
ქართველთა სახელწოდებების ინტერპრეტაციის ისტორიისათვის	8
ქართველურ ტომთა სახელწოდებები უცხოური წყაროების მიხედვით	11
ქართველთა უცხოური სახელწოდებების ურთიერთმომართებისათვის	19
ქართველთა თვის სახელწოდების ინტერპრეტაციისათვის	30
ქართველურ ტომთა თვის სახელწოდებების ურთიერთმომართებისათვის	41
ტერმინ <i>იბერიის</i> ინტერპრეტაციისათვის	45
მეკლი - ქართველურ ტომთა ტოტემი	51
მეთოდური შენიშვნები	57
ძირითადი დასკვნები	60
საძიებლები	140

CONTENTS

Acknowledgements	4
By way of a Preface	65
On the History of the Interpretation of the Designations of the Georgians	66
The Designations of Kartvelian Tribes According to Foreign Sources ..	69
On the Interrelationship of the Foreign Designations of the Georgians	77
Towards the Interpretation of the Self-designation of the Georgians ..	88
Towards the Interrelationship of the Self-designations of the Kartvelian Tribes	98
Towards the Interpretation of the Term <i>Iberia</i>	102
The Wolf: a Totem of Kartvelian Tribes	108
Methodological Notes	113
Main Conclusions	116
Indexes	121

წინასიტყვაობისათვის

წინამდებარე გამოკვლევა გვინდა მცირე ბიოგრაფიული ეპიკურით დავიწყოთ. ჩვენი ინტერესი დასმული პრობლემისადმი გამოიკვეთა ამ ათიოდე წლის წინათ, როცა ვმუშაობდით ჩვენი რუსულენოვანი მონოგრაფიის - „ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობანი“ - წინასიტყვაობაზე. ეს ინტერესი კიდევ უფრო გაღრმავდა, როცა ამ მონოგრაფიის ინგლისურენოვან ვარიანტს ვამუშავებდით. საკმე ისაა, რომ ევროპელი მკითხველისათვის ახსნას მოითხოვდა ქართველთა ქვეყნის ევროპული სახელწოდება Georgia (ასევე რუსული Грузия), რომ არაფერი კითხვით ჩვენი ქვეყნის საკუთრივ ქართული სახელწოდების - საქართველო - შესახებ. შემდგომი ეტაპი ჩვენი ინტერესისა ამ პრობლემისადმი გამოიკვეთა მაშინ, როდესაც შვეიცარულ ექსპანდში სამეცნიერო მივლინების დროს ჩვენს მიერ მოპოვებული საარქივო მასალა. კერძოდ, XV საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ტერიტორიაზე გავლის დროს ესპანელი ელჩის რუი გონსალეს დე კლავიხოს მიერ შესრულებული დღიურები. კლავიხო თავის მშობლიურ ექსპანურ ენაზე საქართველოს *გურგანის* სახელით მოიხსენიებს. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გააძაბა ჩვენი აზრი იმის თაობაზე, რომ საქართველოს ევროპული და რუსული სახელწოდებები Georgia და Грузия სპარსულ-სირიულ-არაბულ *გურგ/გურზ/ჯურჯ*-ის საფუძველზე უნდა იყოს წარმოდგენილი. ეს უკანასკნელი კი თავის მხრივ კავშირს უნდა ამყარებდეს ძველი აღმოსავლეთის ისტორიულ გეოგრაფიაში ცნობილი *გურგანის* სახელწოდებასთან.

ქართველთა სახელწოდებების ინტერპრეტაციის
ისტორიისათვის

ქართველთა სახელწოდებების ინტერპრეტირებას საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ძველ ბერძნულ წყაროებში შემონახული ქართველთა ერთი უძველესი სახელის იბერიის ახსნას ჯერ კიდევ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ცდილობდნენ. იოსებ ფლავიუსი (I საუკუნე) წერდა, რომ ბიბლიური იაფეტის შვილის თუბალისაგან თობალები წარმოიშვნენ, რომლებსაც ახლა იბერებს უწოდებენო. ქართულ სინამდვილეში ინტერესი ქართველთა ძველი სახელწოდებების ახსნისადმი ჩანს XVIII საუკუნიდან. ეს ინტერესი საკმაოდ გულუბრყვილო ეტიმოლოგიების ჩამოყალიბებით გამოიკვეთა: ივერია შედგება სიხარულის გამოშატვებული შორისდებულის „იი“ და ქართული სიტყვისაგან „ვერიე“ (მოვერიე). როდესაც მეფე ალექსე დაამარცხა და მოკლა მეფე არშაკ, სიხარულით შესძახა „იი, ვერიე!“ აქედან დაემკიდრა ქართლის სახელი იბერია (ვახუშტი ბატონიშვილი). „ივერი“ „იმერის“ საფუძველზე მიღებული სახელია და იგი ბერძნებმა შეარქვეს საქართველოს. „ივერია“ სომხური ენის საფუძველზე შეიძლება აიხსნას, როგორც ზემოთ მდებარე ანუ ჩრდილოეთის ქვეყანა, რამდენადაც სომხურად „ვერ“ ნიშნავს „ზედ“, („ზემოთ“) ამის პარალელურად ქართულ სახელწოდებას არმენიისა - *სომხეთი* - თვლიან ნაწარმოებად ქართული სიტყვისაგან *სომხრეთი* (სამხრეთის ქვეყანა). „ივერი“ მოდის ებრაული სიტყვისაგან *iberi* და ნიშნავს „გადავიდა, გადასული“ და აღნიშნავს იმ ტომს, რომელიც გადავიდა ბაბილონიდან სპარსეთში და შემდეგ ევროპაში. „ივერია“ შეიძლება მოდიოდეს გეოგრაფიული სახელებისაგან, კერძოდ: მდ. იორი და მდ. ვერე.

ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა საშფოსა საქართველოს (ს.ყაუხჩიშვილის გამოცემა), თბ., 1973, გვ.39. **П. Иоселиани**, Различныя наименования грузинов. Т.1846, с.23—25. **М. Brosset**, Histoire de la Géorgie. t.I, 1849, p.15-16. ჰდრ: **C. Toumanoff**, Studies in Christian Caucasian History, Georgetown University Press, 1963. p.59,62.

ქართველთა ძველი სახელწოდებების მეცნიერული ინტერპრეტირება XIX საუკუნის დასასრულიდან იწყება და იგი თავდაპირველად ი. მარკვარტის ნაშრომში ჩანს¹. აქ დასახული პრობლემატიკის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია და კვლევის არეალის გაფართოება შეინიშნება ნ. მარის², ი. ჯავახიშვილის³, ი. ყიფშიძის⁴, ლ. მელიქსეთ-ბეგის⁵, იუსტიანე აბულაძის⁶, ს. ჯანაშიას⁷, ვ. მინორსკის⁸, გ. დეტერსის⁹ შრომებში. თავდაპირველად ყურადღება გამახვილდა უძველეს სომხურ

¹ **J. Marquart**. Beiträge zur Geschichte und Sage von Iran. - ZDMG, 49, 1895, S.632-633, 666; **J. Marquart**, Eranschahr, nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci. Berlin. 1901.

² **Н.Март**, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов св. Григорием. - "Зап. Вост. Отд. и Рус. Арх. Общ.", т. XVI, вып. 2-3, ст. 166, 169, 196.

³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველთა სხვადასხვა სატომო სახელები, სამშობლო და უძველესი ბინადრობა. - "ქართველი ერის ისტორია", I, თბ., 1960. გვ. 402-404 (პირველად გამოქვეყნდა "ქართველი ერის ისტორიის" მეორე გამოცემაში, 1913 წ.).

⁴ **И. Кишидзе**, Грамматика мингрельского (иверского) языка. - С. - Петербург, 1914, ст. XIII - XIV.

⁵ **Л. Меликсетбеков**, Новый взгляд на происхождение названия "Иверия", - "Изв. Кавк. Отдела Рус. географического Общ.", т. XXIV, N1, Тиф. 1916, ст. 36-40; **Л. Меликсетбеков**, Родство грузин с испанцами по древним источникам, Тиф. 1911; **Л. Меликсетбеков**, Введение в историю государственных образований Юго - Кавказа, Тиф. 1924, ст. 75.

⁶ იუსტ. აბულაძე, ტერმინ *გურჯის* ეტიმოლოგიისათვის. - "მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის" (აკად. ნ. მარისადმი მიძღვნილი კრებული) თბ., 1934, გვ. 293-300.

⁷ ს. ჯანაშია, *თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი*. - "ენიმკის მოამბე", ტ. I, თბ., 1937, გვ. 185-241.

⁸ **V. Minorsky**, Transcaucasica. - "Journal Asiatique", t. CCXVII, Juillet-Septembre, 1930, p. 72.

⁹ **G. Deeters**, Der Name der Kaukasischen Iberer. - MNHMHZ, XAPIN, Wiesbaden-Wien, I, 1956, s. 85-88.

წყაროებში დაცულ აღმოსავლეთ საქართველოს სახელებზე *veria* და *virik*, რომელსაც პარალელი მოიპებნა უძველეს ბერძნულ წყაროებშიც ჰეროდოტეს *Ύριαισι*-ს („ისტორია“, III, 117; VIII, 62 და სხვ.) სახით. ამის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ასეთი თვალსაზრისი: ქართველთა სომხური სახელწოდება *ვირქ* უნდა მომდინარეობდეს ქართული *იმერეთი*-საგან. თავის მხრივ *ვირქის* საგან არის ნაწარმოები ბერძნული *ჰირკანი* (ნ. მარი სომხურ *ვირქ*-ს თვლიდა ბერძნულიდან მომდინარედ) და ძველი სპარსული *vr.kān*. იმავე *ვირქ*-ს ფუძიდან მივიღეთ საშუალო სპარსული *warūc*. ამავე ფორმებიდან არის ნაწარმოები სპარსული *Gurğ* და *Gurgān*, სირიული *Gurzān* და არაბული *Gurzān* (ი. მარკვარტი). ეს თვალსაზრისი ფიგურირებს ნ. მარის, ი. ჯავახიშვილის და ი. ყოფშიძის შრომებში. ი. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიაში“ მან ასეთი სახე მიიღო: ბიბლიური *თობელი*დან მომდინარეობს ეთნონიმი *იმერი* და აქედანაა მიღებული *ივერი* და *იმერ*. ხოლო *იმერი*დან სომხური *ვირქ*, სომხური *ვირქი*დან მომდინარეობს ძველი სპარსული *ვირკან*, ახალი სპარსული *ვირჯ* და არაბული *ვირჯ*. *იმერ* (ჰიბერისგან) ნაწარმოებია *იმერ*-ის გარდა აგრეთვე *ევრის* და *გურია*. ლ. მელიქიძე-ბეგი საქართველოს სახელწოდებათა ამ რიგს აფართოებს და ახალ სპარსულ *ვირჯან* და სირიულ *ვირჯან*-იდან ნაწარმოებდა თვლის რუსულ *ვირჯიას*. ევროპული *Georgia*-ს დაკავშირება საქართველოს ზემოთ ჩამოთვლილ სახელწოდებათა

შედარებით უფრო ახალი დროის ერთ გამოკვლევაში ეს თვალსაზრისი თავისებურად განვითარდა: ძალაში დარჩა აზრი საქართველოს სპარსული და ბერძნული სახელწოდებების სომხური *ვირქი*დან მომდინარეობაზე და მივიწყებულ იქნა ამ უკანასკნელის ქართულ *იმერ*-თან კავშირი. სომხური *ვირ* დაუკავშირდა ოსურ *ir*-ს და ამ სახელის სომხთა მიერ ქართლის სახელწოდებად გადმოტანის ვარაუდი გამოითქვა (R. Bielmeyer, Zum Namen der Kaukasischen Iberer.- Bibliotheca Nubica, B. I. Nubia et Oriens Christianus, 1987, S. 103-104).

ჯგუფთან არაბული *Ḡurğ*-ის გზით ივარაუდეს ნ. მარმა და ს. ჯანაშიამ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ევროპული *გეორგიის*, ასევე რუსული *გურჯიის* გზითიბდა ჯერ კიდევ *ჰურჯისტანი*დან მომდინარეობაზე მიუთითებდა აღმოსავლური პ. იოსელიანი¹. იუსტიქე აბულაძემ შეცვალა საქართველოს უძველეს სახელწოდებათა წარმომავლობის მიმართულება. მისი აზრით, ამოსავალი საქართველოს უცხოურ სახელწოდებათა რიგისათვის არის ძველი სპარსული *ვირკან*. მისგან მომდინარეობს ბერძნული *ჰირკანი*, სომხური *ვირქ*, სირიული *ვირჯ*, *გურჯან*.

ინტერესი ქართველთა უძველესი სახელწოდებების კვლევისადმი არ შეწყვეტილა. 1963 წელს ამ საკითხს უაღრესად მნიშვნელოვანი გამოკვლევა უძღვნა გიორგი წერეთელმა: „საქართველოს ირანულ სახელწოდებათა ისტორიიდან“, რომლისგანაც მნიშვნელოვნადაა დავალებული ჩვენი წინამდებარე ნაშრომი. გ. წერეთლის ნარკვევი პირველად გამოქვეყნდა 1993 წელს კრებულში „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, რომელიც ამ პრობლემის ირგვლივ ბევრ მნიშვნელოვან სტატიას აერთიანებს და მეცნიერული კვლევა-ძიებისთვის ახალ დონეს ქმნის.

ქართველთა უძველესი სახელწოდებების კვლევა ბუნებრივია დავიწყეთ უძველეს წერილობით წყაროებში ქართველთა სახელწოდებების ფიქსირებით. რას უწოდებენ ამ ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე საქართველოს მეზობელი ხალხები და რას უწოდებს ქართველი ხალხი თავის თავს?

ქართველურ ტომთა სახელწოდებები უცხოური წყაროების მიხედვით

როდესაც უცხოურ წყაროებში საქართველოსა და ქართველთა სახელწოდებებზე ვლახარაკობთ, უნდა გავითვალისწინოთ დღეისათვის სამეცნიერო წრეებში ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი საქართველოს უძველესი მოსახლეობისა და ქართველური ტომების განსახლებაზე. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ებრაული, ასურული, ურარტული და

¹ П. Иоселиани, Различные наименования грузинов, ст. 28.

ბერძნული წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში მიჩნეულია, რომ ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევარში მცირე აზიაში შავი ზღვის სამხრეთით ჩნდება ქართველური მოდგმის ტომების მუშქებისა და თოხალების დიდი გაერთიანება დიაოხი, ხოლო მისგან ჩრდილოეთით - კოლხი. უფრო მოგვიანებით შავი ზღვის აღმოსავლეთით წყაროები უჩვენებენ ქართველი ტომების ზაოდეების თუ ზალიძების გაერთიანებას - ზალიძუს შემდეგ - მდ. ჭოროხის სათავეებში სასვერების დიდ გაერთიანებას. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე პირველი ათასწლეულის შუა საუკუნეებისათვის ეს პოლიტიკური გაერთიანებები უკვე აღარ არსებობენ, მაგრამ მათში შემავალი ზაოხები ისევ ცხოვრობენ შავი ზღვისპირეთის ზოლზე. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მეოთხე საუკუნეში შავი ზღვის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ქართველური ტომების და მათი მუშობელი სხვა ზაოხების მიწა-წყალზე შეიქმნა კონტრის ელინისტური სამეფო, რომელიც როგორც პოლიტიკური ერთეული, გაუქმდა ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის შუა წლებში. იგი შევიდა რომის იმპერიაში პონტოს დიოცეზის სახელწოდებით და ამით ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველი ტომებიც რომის და შემდგომში ბიზანტიის გამგებლობაში მოექცნენ. როგორც ბერძნული წყაროები მოწმობენ, ყოფილი პონტოს ტერიტორიაზე ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში მოსახლეობენ ქართველური ტომები: ზაოდეები, ტიბერენები, მოსინიკები, მაკრონები, კოლხები, სანები, ლაზები. მათგან ჩრდილოეთით ჰენიოხები და სანიკები. აღმოსავლეთით კი სხვა ქართველური ტომები: სასვერები, ტაოხები, მოსხები და უფრო მოშორებით, იბერები.

დასახელებულ ქართველურ ტომთა და ქართველურ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებათა სახელწოდებათაგან ზოგიერთი მათგანი უცხოურ წყაროებში ძალზე პოპულარულია და ისტორიის საკმაოდ გრძელ პერიოდში ქართველური სამყაროს ზოგად სახელადაც კი გვევლინება. პირველ რიგში ასეთი სახელია ასურული და ურარტული წყაროების კულხა (კოლხა), რომელსაც ბერძნული წყაროების კოლხის (კოლხები) შემოსტყვისკა ძეგლი ლაგენდარული კოლხეთის ისტორიულ და გეოგრაფიულ ჩარჩოებში ზუსტი ლოკალიზება. ეს ის ქვეყანაა, რომლის ძველ დიდებაზე ასე მიმზიდველად მოგვითხრობს ბერძნული მითი არგონავტებზე. რეალურად არსებული კოლხეთის

სახელმწიფო კოლხა დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უნდა არსებულიყო. უფრო მეტიც, იმასაც გარაუდობენ, რომ კოლხეთის (Κολχιδή) ქვეყანაში ბერძნები შესაძლებელია მთელ ქართველურ სამყაროს, ესე იგი დღევანდელ აღმოსავლეთ საქართველოსაც გულისხმობდნენ. კოლხეთის დედაქალაქად წყაროები დღევანდელ ქუთაისს მიუთითებენ, რომელიც ბერძნულ წყაროებში კუტაიის (Κυθαία) სახელით მოიხსენიება.

შემდეგი სახელი, რომელიც ქართველური სამყაროს, ქართული სახელმწიფოს სახელად გვხვდება უცხოურ, უპირატესად ბერძნულ და ლათინურ წყაროებში, არის იბერია. იბერიაზე ცნობებს იძლევიან სტრაბონი (ძვ. წ. - I ს. წ.), იოსებ ფლავიუსი (I ს.), პლუტარქე (I-II ს.ს.), აპიანე (II ს.), დიონისე ჰერეტიკი (II ს.), ევსები კესარიელი (III-IV ს.ს.), ეპიფანე კვიპრიელი (IV ს.), თემისტოისი (IV ს.), აშიანე მარცელიუსი (IV ს.), გელასი კესარიელი (IV ს.), რუფინუსი (IV-V ს.ს.), თეოდორიტი კვიპრიელი (V ს.), სოკრატე სქოლასტიკოსი (V ს.), ერემია სოზომენე (V ს.) და სხვები.

სახელი იბერია არის ის სახელწოდება, რომელიც ჩათვლილია ეთნონიმ „ქართველის“ უცხოურ შესატყვისად ქართულ საისტორიო და ლიტერატურულ წყაროებში. რამდენიმე მაგალითი: რომის პაპის, გრიგოლ დიდის „დიპლომის“ ქართულ თარგმანში იბერს (რომელიც ტექსტის მიხედვით პირენეს იბერიის მკვიდრს ნიშნავს) შესატყვისება ქართველი. ბასილი კაპადოკიელის „ჰექსემერიონის“ ძველ ქართულ ვერსიებში ბერძნული ტექსტის იბერიის ექვივალენტია „ქართველი დასავლეთისანი“. იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში, რომელიც XI საუკუნეშია დაწერილი გიორგი ათონელის მიერ, ესპანეთის იბერები ქართველთა სახელითაა მოხსენიებული და, უფრო მეტიც,

ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964, გვ. 6.

„ბეორგია“, I, (აღლ. გამყრელიძის და ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა), თბ., 1961 წ.; *Lexique de Géographie Ancienne*, par Maurice Besnier, Paris, 1914, p. 380.

ქ. მამულაძე, IV ს. საზღვარგარეთელი ქართველი მოაზროვნე და მოღვაწე „ეტიუდები“, VI, თბ., 1960, გვ. 12-13.

რ. ხირიაძე, წერილები, თბ., 1980, გვ. 7-8.

ქართულთა ნათესავებადაა მიჩნეული: იოანე ათონელმა გადაწვიტა თავისი შვილითა და რამდენიმე მოწაფით ესპანეთში გადასახლებულიყო, „რამეთუ ასმიოდა, ვითარმედ ქართველნი არამცირედნი ნათესავნი და ერი მკუიდრ არიან მუნ“.

ქართულ-ბერძნული წყაროების შეპირისპირება ცხადყოფს, რომ ბერძნულ ენაზე ეთნონიმ იბერს ქართულენოვანი ქართველ ეთნონიმის მონაცვლედ იყენებენ. ჩვენამდე მოღწეულია 1083 წელს გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ დაწერილი „პეტრიწონის მონასტრის წესდება“. იგი თავიდანვე ორ ენაზეა დაწერილი - ქართულად და ბერძნულად. „წესდების“ შესავალში გრიგოლი ლაპარაკობს თავის თავზე. მიუთითებს, რომ იგი წარმოშობით არის აღმოსავლეთიდან, ქართველი. ქართულ ენაზე დაწერილ წესდებაში გრიგოლის ეროვნების აღსანიშნავად გამოიყენება ეთნონიმი ქართველი, ბერძნულ ენაზე დაწერილში კი - ეთნონიმი იბერი².

იბერიის სახელით ბერძნები უპირატესად აღმოსავლეთ საქართველოს მოიხსენიებენ. დასავლეთ საქართველოში კი ძველი კოლხეთის დაცემის შემდეგ ბერძნები უპირატესად ცალკეულ ქართველურ ტომებზე მიუთითებენ. მაგრამ თანდათანობით, იმის მიხედვით, თუ რომელი ტომი დაწინაურდებოდა, მთელ ამ მხარეს მისი სახელით მოიხსენიებდნენ. კერძოდ: ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ბერძნები ამ მხარეს ზან კოლხთა ქვეყანას უწოდებენ, ზან ჭანთს, ზან ლაზთს (ლაზიკე). ასე იყო VII საუკუნემდე. შემდგომში, უპირატესად ტომი დაწინაურდა და დასავლეთ საქართველოში აბაზგთა ტომი დაწინაურდა და ბერძნებიც თანდათანობით მთელ დასავლეთ საქართველოს ამ ტომის სახელით იცნობენ. აბაზგები ბერძნულ წყაროებში ქართველურ ტომთა გვერდით იხსენიებიან I-II საუკუნეებიდან (კლინიუს უფროსი, არიანი ფლავიუსი). VI საუკუნის დასასრულისთვის ლაზთა სამეფოსაგან ამ უკანასკნელის დასუსტების გამო გამოიყო აბაზგთა სამეფო.³ VIII საუკუნის 80-იან

¹ „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, II, თბ., 1967, გვ. 54.

² ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 61; „გეორგიკა“, V (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა), თბ., 1963, გვ. 9.

³ მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, თბ., 1990, გვ. 9.

წლებში აბაზგთა და ლაზთა სამეფოები გაერთიანდა და აფხაზეთის (აფხაზეთის) სამეფოს სახელით უშუალოდ ბიზანტიას დაექვემდებარა. აქედან დაწყებული ბერძნულ წყაროებში მთელი დასავლეთ საქართველო აბაზგიის სახელით იხსენიება, ქართულ წყაროებში კი - აფხაზეთის სახელით. XI საუკუნიდან ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებასთან ერთად სახელი აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა... და ამდენად სახელი „აფხაზი“ ზოგ შემთხვევაში საზოგადოდ ქართველთა ეთნონიმზე მიუთითებდა და აფხაზეთი ქართველთა ქვეყანის სახელწოდებად გამოიყენებოდა. ამგვარი მნიშვნელობით ტერმინი აფხაზი სხვებზე უფრო ადრე ბერძნულ წყაროებში დასტურდება. ასე მაგალითად: XI საუკუნის შუა წლებში ბერძნულიდან ლათინურად ითარგმნა „ეპარალამ და იოასაფის“ რომანი. ლათინელი მთარგმნელი შესავალში მიუთითებს, რომ ეს თხზულება ბერძნულად თარგმნილი იყო ეფთვიმე ბერის მიერ, რომელიც ტომით აბაზგი იყო. XI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ბიზანტიელი ფილოსოფოსი იოანე იტალიოსი წერის წერს მის ქართველ მოწაფეს, შემდგომში ცნობილ ქართველ ფილოსოფოსს, იოანე პეტრიწს და მას უწოდებს აბაზგ გრამატიკოსს. ასე რომ XI საუკუნის ბერძნული წყაროები ქართველი მწერლების ეფთვიმე მთაწმიდელისა და იოანე პეტრიწის ეროვნების აღსანიშნავად იყენებენ ეთნონიმს აბაზგი. მას შემდეგ, რაც ქართველ მეფეთა ტიტულატურაში აფხაზთა სახელი დამკვიდრდა, სპარსულ წყაროებშიც საქართველოს და ქართველთა მეფის სახელად აფხაზეთი ჩანაცვალა ტრადიციულ გორჯესთან. თვით მონღოლთა შემოსევის წინარე პერიოდში სპარსული წყაროები საქართველოს აფხაზეთს უწოდებენ, მაგრამ მის მოსახლეობას ისევ გორჯების სახელით მოიხსენიებენ. XII საუკუნის შირვანის სამეფოს აზერბაიჯანელი პოეტი ხაკანი, რომელიც დაახლოებული იყო თამარ მეფის ქართულ სამეფო კართან, სპარსულ ენაზე დაწერილ ერთ ლექსში წერს: „ისე შემიყვარდა ერთი ლამაზი ქალი, დაესახლდი აფხაზეთში და ავლაპარაკდი ქართულადო“.

ქალბატომე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები X-XI სს. სპარსული წყაროების მიხედვით. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1994 წ. გვ. 222.

ქართველ მეფეთა ტიტულატურის აფხაზთა დასახელების დაწესებით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ აფხაზები ძირითადად არის ნაწარმოები ქართველთა აღმნიშვნელი ერთ-ერთი სახელი XII-XVI საუკუნეების რუსულ საისტორიო წყაროებშიც. კერძოდ, რუსული მატრიანები, რომლებიც ჩვენამდე მოღწეულია XIV-XVI საუკუნეების ხელნაწერებით, საქართველოსა და ქართველების აღსანიშნავად იყენებენ ტერმინებს: *კოლხის, კოლხ, ივერ, ივერსკაია ზემლია, იმეზ, იმეზი, კურზი*. მიჩნეულია, რომ რუსული ტერმინი *იმეზ* ეტიმოლოგიურად უკავშირდება ამაზგ, აფხაზ სახელწოდებას.

ლათინურენოვან სამყაროში საქართველოს სახელად თანდათანობით ტერმინი *იმერიის* ნაცვლად მკვიდრდება ტერმინი *გეორგია*, რომელიც გადმოდის თანამედროვე ევროპულ ენებში, სხვადასხვა კვანძში სხვადასხვა ვარიაციით (*გეორგია, გეორგია, გეორგია, გეორგია*). საკმარისია გავიხსენოთ რომის პაპების, იოზეფ III-ისა და გრიგოლ IX-ის წერილები საქართველოს დედოფლისა და მეფისადმი (XIII ს., იტალია)¹, როგორც ბეკონისეული აღწერა მონღოლების მიერ დაპყრობილი ტერიტორიებისა (XIII ს., ინგლისი), სებასტიანოლის ეპისკოპოსის პეტრეს მიერ ინგლისში გაგზავნილი წერილი (XIV ს., ინგლისი)², კატალიისა და არაგონის გაერთიანებული სამეფოს მეფისა და დედოფლის ფერნანდესისა და ელისაბედის წერილი ქართველთა მეფის კონსტანტინესადმი (XV ს., ესპანეთი). გეორგ ფუმიდან

¹ გ. პაიჭაძე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები რუსულ წყაროებში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 286.

² ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში, თბ., 1984, გვ. 180, 184, 244, 252.

³ გ. კუტალია, XIII საუკუნის ინგლისელი ქრონისტების ზოგიერთი ცნობა საქართველოს შესახებ. - „მაცნე (ისტორიის სერია)“, 1981, №2, გვ. 92.

⁴ J. B. Telfer, The Crimea and Transcaucasia, vol. II, London, 1876, pp. 268-269. გ. პაიჭაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან. - „მხატობი“, 1982, №9, გვ. 156-160.

⁵ ე. ზინიბიძე, ახალი მასალები ქართველ მეფეთა ექსპანსიო მიმოწერის შესახებ. - „ციცქარი“, 1986, №3, გვ. 148.

ფართო საკუთარი იმ სახელისა, რომლებითაც შუა საუკუნეებში მოიხსენიებენ საქართველოსა და ქართველებს წმინდა მიწის მომზილველი ევროპელი პოლიტიკოსები: *Iberians, Lazes, Gogarenes, Jorjans, Cursy, Avignia, ქალთა ქვეყანა (Lord of Feminic)*,

ნაწარმოები საქართველოს სახელწოდება გვხვდება არა მარტო ევროპის, არამედ აზიის ხალხების ენებშიც. კერძოდ: იაპონიაში და კამპუჩიაში, ინდოეთში, ისრაელში.

საქართველოს აღმნიშვნელ ტერმინად ძველ რუსულ სამყაროში *კოლხის, ივერის* და *იმეზის* პარალელურად დამკვიდრდა *კურზი*: იგი რუსულ მატრიანებში XIV საუკუნეში უკვე არსებობს. ამ უკანასკნელის ტრანსფორმირებული ფორმაა *კრუზინ* და *გრუზია*, რომელიც საქართველოს ერთადერთ სახელწოდებად იქცა თანამედროვე რუსულში და მისი გავლენით შევიდა არა მხოლოდ საზოგადოებრივ სლავურ სამყაროში, არამედ მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში. მაგალითად: იაპონიაში, ვიეტნამსა და ლაოსში⁴, თანამედროვე ებრაულ ენაში⁵, და თვით ქართველთა მეზობელ ხალხებში - ჩერქეზებსა და აფხაზებში.

როგორც ირკვევა, ძალზე მნიშვნელოვანი როლი საქართველოს უცხოურ სახელწოდებათა ჩამოყალიბებაში შეუსრულებია სპარსულ-არაბულ და, საზოგადოდ, ახლო

Jorsy, Jorsites, Georgittes, Georgiani, Jorgani, Gorgi, გორიანისანი ("of the Jorian"), *Kurgy, Corsy, იორანის ქვეყნის ქრისტიანები, სარტყლის ქრისტიანები, ("The Christians of the Cincture")*, *Corsses, Kerches, Kirchens, Gorgotas, Gorziani, Jordiani, გორგორიანები, გრუზინი*, (იხ. გრიგოლ ფერაძე, უცხოელ პოლიტიკოსთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მიწისტრის შესახებ, თბ., 1995, გვ. 72)

გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291, 292.

ნ. კენჭოშვილი, ტერმინ საქართველოს გვებისათვის ინდოეთში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 335.

ქ. კერესელი, ქართველისა და საქართველოს აღმნიშვნელი ტერმინები არაბულსა და ებრაულში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 149.

გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291-92.

გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 148.

გ. შერეკლია, რ. ჯანაშია, ქართველის სახელწოდებისათვის ჩერქეზულ და უბიზურ ენებში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 320.

თ. გვანცელაძე, ქართველთა აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 315.

აღმოსავლეთის სმფაროს. X-XV საუკუნეების სპარსულ წყაროებში ქართველთა ტრადიციულ სახელად გვხვდება *გურჯი*, *გორჯი* ან *გორჯი*. ხალიფატის მიერ დაპყრობილ ქართლს IX საუკუნის არაბული წყაროები *გურჯან* ან *გურჯან* უწოდებენ, ამავე პერიოდის სირიული წყაროები კი იმავე ქართლს *გურჯან* სახელით იცნობენ.² XI საუკუნის არაბულ წყაროებში საქართველოს და ქართველის აღმნიშვნელად გვხვდება *ქურჯისტანი* და *ქურჯი*.

სპარსულ-არაბულ ტრადიციას აგრძელებს ოსმალური წყაროებიც, სადაც *ქართველი* და *საქართველო* *გურჯად* და *გურჯისტანად* იწოდება. ქართველთა სპარსულ-არაბული სახელწოდებანი ფართო გავრცელებას პოულობს დღევანდელი მსოფლიოს ქვეყნებსა და ცალკეულ ენებში. მაგალითად: ინდოეთში, ჩინეთში, ოსურში, ნახურ-დაღესტურში.³

ერთგვარად ცალკე ვგუფს ქმნის საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია სომხურ ენაში - *ვერია* (*veria*), *ვრაც* (*vrac*), *ვირქ* (*virk*), *ვრაცი* (*vraci*).⁴

¹ კტაბატაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.210-215.

² გ.გაფთაძე, ქართველებისა და საქართველოს არაბული სახელწოდებები. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.121-126.

³ იქვე, გვ.132-33.

⁴ ცაბუღაძე, საქართველოსა და მისი პოლიტიკური წარმონაქმნების სახელწოდებანი ოსმალურ წერილობით ძეგლებში. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.255.

⁵ ნ.კეჩიჭაიშვილი, ტერმინ საქართველოს გაგებისათვის ინდოეთში. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.335.

⁶ გ.პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.291.

⁷ ო.თედეველი, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები ოსურში. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.30.

⁸ გ.ბურჭულაძე, ბ.შაგხელიშვილი, ქართლის, საქართველოს აღმნიშვნელ სიტყვათა თაობაზე ნახურ-დაღესტურ ენებში. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.322-327.

⁹ გ.ცაგარაიშვილი, ქართველისა და საქართველოს აღმნიშვნელი ტერმინები სომხურ წერილობით წყაროებში. - "საქართველოსა და ქართველების... ტერმინოლოგია", გვ.153-210.

ჩატარებული მიმოხილვა საშუალებას გვაძლევს დავაკენათ შემდეგი:

ა) საქართველო სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში სხვადასხვაგვარად იწოდებოდა იმის მიხედვით, თუ რომელი ქართველური ტომის ჰეგემონი იქმნებოდა იმ ეპოქაში სახელმწიფო.

ბ) აღმოსავლეთ საქართველოს სახელწოდება, რომელიც თანდათანობით ქართველთა საერთო სახელწოდებად იქცა, სხვადასხვა ენაზე სხვადასხვა სახელიდან იწარმოება. ამ ეთნონიმთაგან ქართველთა ძეგობელი ხალხების ენებში გამოიყოფა რამდენიმე ძირითადი ჯგუფი: აღმოსავლური (სპარსული, სირიული, არაბული) - *გურჯი*, *გურჯი*, *გურჯი*; სომხური - *ვერია*, *ვირქ*; ბერძნული - იბერია; ევროპული - *გეორგია*; რუსული - *გრუზია*.

ქართველთა უცხოური სახელწოდებების ურთიერთმიმართებისათვის

დავიწყოთ იმით, რომ, როგორც ეს უკვე XIX საუკუნის მკვლევარებმა მიუთითეს, რუსული *გრუზია* აღმოსავლური (არაბულ-სირიული) *გურჯი*-გურჯი-დან უნდა მოდიოდეს. ამას უდაოს ხდის ქართველთა სახელად რუსულ მატანიებში დაცული *გურჯი*.

კვიქრობთ, ასევე არ უნდა იწვევდეს ეჭვს ევროპული *გეორგიის* იმავე აღმოსავლური *გურჯი*-გორჯი ძირიდან მომდინარეობა. არასწორია ის პოპულარული ვარაუდები, რომელთაგან ერთი სახელწოდებას *გეორგია* წმინდა გიორგი კაპადოკიელს უკავშირებს. მეორე კი - ბერძნულ და ლათინურ

ეს ეტიმოლოგია შეტანილია უცხოურ ენციკლოპედიებშიც იმავე მითითებით, რომ იგია სახელწოდება *გეორგიის* პოპულარული ეტიმოლოგია (Enciclopedia universal ilustrada, Europeo-Americana, t. XXV, Barcelona, 1924, p.1379). საკმაოაა გავრცელებული იგი ხალხის ფართო ფენებშიც, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ ამ აზრს დაბეჯითებით და საჯაროდ იმეორებდნენ დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფალნი 1990-91 წლებში.

სიტყვებს *ყაჟორჯ* - მიწისმოქმედი და *georgicus* სამიწათმოქმედო. თუმცა შესაძლებელია, მითითებულ ბერძნულ-ლათინურ ძირს - (*georg*) მართლაც გარკვეული როლი ჰქონდეს შესრულებული აღმოსავლეთიდან მომდინარე ეთნონიმის *გურჯ/გორჯ/ჯურჯ*-ის *გეორგ*ად ტრანსფორმირებაში. საქმე ის არის, რომ ბერძნულ და ლათინურ სამყაროში, სადაც მოხდა საქართველოს სახელწოდების *გეორგ*ად ფორმირება, აღმოსავლეთიდან მომდინარე მითითებული ეთნონიმი დამსგავსება ბერძნულ-ლათინური სახელწოდების ნაცნობ სიტყვას (*გეორგოს* ანუ მიწისმოქმედი).²

აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ დიდ პროვინციას ევროპული სამყარო უძველესი დროიდან იცნობდა *გორგარენეს*-ს სახელით. ასე უწოდებდა ქვემო ქართლის რეგიონს I საუკუნეში სტრაბონი, II საუკუნეში პტოლემეოსი. ამასთან ერთად,

თეორიულად ქვეყნის სახელწოდება *გეორგ*ა მართლაც შეიძლება მოდიოდეს სახელისაგან *გიორგი*. ამას აღსაქმურებს შემდეგი გარემოებაც: დღეს მსოფლიოში საქართველოს გარდა სხვა ქვეყანაცაა ცნობილი *გეორგი*ის სახელით. კერძოდ, ცნობილია ამერიკის შეერთებული შტატების ერთი შტატი - *გეორგია*, რომლის სახელწოდება მართლაც მომდინარეობს ინგლისის მეფე *გიორგი* II-ისაგან. არსებობს კიდევ ავსტრალიის *გეორგია* იგი ერთი კუნძულის სახელია (იხ. *Enciclopedia Italiana, Di Scienze, Lettere ed Arti*, t.XVI, Roma, 1950).

¹ გარკვეულ წრეებში ეს თვალსაზრისი მეცნიერულ და მართებულ ეტიმოლოგიადაა მიჩნეული. შეიძლება მაგალითად მივუთითოთ თურქეთის რესპუბლიკის ქართული სათვითისტომოს ჟურნალი „ჩვენებური“ (*Hayri Hayrioglu, "Demagogi uzmanlari. - Cveneburi, Kulturel dergi*, 1993, 1(8). გვ.29.)

² განსაკუთრებით პოპულარულია სახელწოდება *გეორგი*ის წმ. გიორგისთან დაკავშირება XII-XV საუკუნეების ევროპულ წყაროებში, რომლებშიც წმინდა მიწაზე მოღვაწე ბერებია მოხსენიებული. თუმცა იმავე ევროპულ წყაროებშია შენიშნული, რომ სახელწოდება *გეორგ*ა წმ. გიორგის ეპოქაზე უფრო ადრინდელი უნდა იყოს და იგი დაკავშირებულია ბერძნულ სიტყვასთან *გეორგოს* - მიწისმოქმედი (იხ. გრ. ფერაძე, უცხოელ პოლიოგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ, გვ. 74).

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ XV საუკუნის დასაწყისში, როცა ლათინურ სამყაროში საქართველოს უკვე *გეორგი*ის სახელით მოიხსენიებდნენ, ესპანეთის მეფის, ჰენრიხ III-ის დესპანი თემურ ლენგის სამეფო კარზე, რუი გონსალეს დე კლავიხო, გადაიკვლია რა სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიას, ამ მხარეს თავის მშობლიურ ესპანურ ენაზე შედგენილ დღიურებში *გურგანას/გორგანას* უწოდებს¹, რაც აღმოსავლეთის ერთი დიდი რეგიონის სახელია და რომელიც, როგორც ჩანს, საქართველოს აღსანიშნავად იხმარებოდა. ნათქვამს ისიც უნდა დავამატო, რომ ტერმინი *გეორგ*ა ლათინურ სამყაროში გამოჩენის დასაწყის ეტაპზე არ იწერება ერთი და იმავე ტრანსკრიფციით. პირველი თანხმობიანი აღინიშნება ხან J (*Jorgia*), ხან Ge (*Georgia*), ხან Gi (*Giorgia*) ასუბით. აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ, სამართლიანადაა შენიშნული, რომ იტალიურ სამყაროს (სადაც ეს დაწერილობა თავდაპირველად გამოჩნდა), ამ ტოპონიმის პირველ ბეჭერად „ჯ“ თანხმობიანი ესმის და მის გადმოცემას ცდილობს, რაც ამ სახელის აშკარად აღმოსავლურიდან, უპირატესად არაბულიდან მომდინარეობას მიუთითებს².

უფრო რთული ჩანს საქართველოს ბერძნულ-ლათინური სახელწოდების - *იბერი*ის გავრცელების ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული ზღვრების ზუსტი დადგენა. საქმე ის არის, რომ სახელი *იბერია* ძველი მსოფლიოსთვის არ იყო მხოლოდ ქვეყანაში, შავი ზღვის პირას არსებული ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელი. დავიწყეთ უნდა იმით, რომ *იბერები* იყვნენ დღევანდელი ბრიტანეთის უმეტესი მაცხოვრებლები (აბიანე, „*იბერიკე*“ I.), რომელთა აქ მოსვლას ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მესამე ათასწლეულში ვარაუდობენ³. ძველ ლათინურ წყაროებში *Hibernia* დღევანდელ ირლანდიას ეწოდება. უფრო პოპულარული იყო

¹ „*Embajada a Tamorlán*“, (Estudio y edición de un Monuscrito del siglo xv por Francisco López Estrada), Madrid, 1943, p.243-44.

² ჯ.ჯ. აბაშიძე, *თუბალ-თაბალ, ტიბარენი, იბერია*. - „შრომები“, III, თბ., 1959, გვ.226-27.

³ იხ. ჰ.კ. შაჰიძე, *ტერმინები იბერია და იბერები ანტიკურ წყაროებში*, - „საქართველოს და ქართველების... ტერმინოლოგია“, გვ.56-69.

⁴ A.L.Morton, *A People's History of England*, London, 1984, p.15-18.

[illegible]

არც ზნე აქვთ არაფრით მსგავსი ეტიმოლოგიის პირველი ცდა იბერიის შეცნეული ეტიმოლოგიაში გახსოვრებულია (ნ. მარი, ი. ჯავახიშვილი, იაფეტილოლოგიაში აღნიშნული, თეორია ეფერდნობა ი. ყოფმიძე). როგორც ზემოთ მის თაობაზე, რომ იბერი ბერძნული წყაროების გადმოცემარეობს და მიჩნეულია საწყის ბიბლიური თარგმან-საგან მომდინარეობს და სპარსული ფორმად როგორც ქართველთა საკლესო საქართველოს კუთხეთა სახელწოდებებისათვის, ასევე ¹მეფე ზღუდავი ფონეტიკური სახელისათვისაც. ამ თეორიის ²თანამედროვე ფონეტიკური ვარიაციები, ბგერათვადის ცვლილებები ³ და ამასთან ერთად არცაა შეცნეულების დონეზე არ მართლად უმართ მითითებული ფართო საკმარისი იბერთა განსახლების უტყობა, ამ გარემოებასაც გეოგრაფიის სახსენებლად. ითვალისწინებდა ნ. მარი, რომ იბერი იშლება ი

¹ აპიანუ, მითრიდატეს ომების ისტორია (თ. ყუპისეპიოდის თარგმანი და დამოკრება), თბ., 1959, გვ. 195.

და გაოსტენაჲ, თბ., 1957, გვ.170.
 И.Кипишвизе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, ст. XIII - XIV. იბ. ავტორი კე. ჯ. ანაშვილ, თუბალ-თაბალ, ტბბერენი, იბერია.
 3 იბ. თაგუხნიშვილი, იოსებ ფლავიუსი, - "ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ", თბ., 1983, გვ.53.

პრეფიქსად და ბერ ძირად (и — бер; ки — мер), რაც, მისი აზრით, მოუთხოვს იმაზე, რომ არსებობდნენ „ბერული ტომები“ (берские племена)¹.

ს. კაკაბაძემ ბერძნული იბერის ქართულ შესატყვისად მიიჩნია ჰერი². ეს თვალსაზრისი გაიზიარა და განავრცო ქ. კეკელიძემ: ქვეყანა, რომელსაც ბერძნები უწოდებდნენ იბერიას, სომხურ ენაზე არის ვირჟ ხოლო ქართულად ჰერიით³. გარდა იმისა, რომ ამ თვალსაზრისს საფუძვლად უდევს ს. კაკაბაძის შემოთავაზებული იბერ და ჰერ ძირების ფონეტიკური დამსტკიცების საუკვო ვარაუდი (იბერ, ჰერ, ჰერ, ჰერ, არარან, ალბან, ჰალბან, შარვან), იგი არც ისტორიული გეოგრაფიის მონაცემებით მტკიცდება. ი. ჯაკაზიშვილის შენიშვნით, „სომეხთა ვირჟი ჰერეთს კი არ უდრიდა, ... არამედ გოგარეთს, ანუ ქართლის თემს... სომხური ვრაც აშხარჰ ვრაცთა ქვეყანა, ანუ იბერია ქართლს აღნიშნავდა“⁴

ს. ჯანაშიამ ტერმინი იბერია სასპერებიდან მომდინარედ მიიწინა (პეროდოტეს სასპერები, ქსენოფონტეს კესპერიტები, აპოლონიოს როდოსელის სასპერები, სტრაბონის სესარიტები, ქართული და სომხური წყაროების სპერო, თურქული ისპირი)⁵. მეორე მხრივ, ს. ჯანაშიას აზრით, იმერ ფუქედმე დაიცვანება ქართველთა ყველა უცხოური სახელწოდება: სომხური ვირქ და ვრაცა, ძველი სპარსული ვრკან, სირიული გურზან, ახალი სპარსული და თურქული გურჯი და არაბული გურჯი/გურჯი.⁶

¹Н.Март, Избранные работы, т.V. (Это — и восточной Европы), Лен., 1935, ст.354 — 355.

პ.ს. კაცხაძე, წმინდა ნინო და მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში, თბ., 1912, გვ. 11.

ქამკელიძე, ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიოლოგიკური საკითხები. - "მეტიკე" ჟურნალი, 1957, გვ. 264.

ი. ჯაფარიძე, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 207.

ს.ჯანშია, უბეველსი ერეკლედი ცნობა ქართულთა
ბიოგრაფიკული ცნობები, II, თბ., 1952, გვ.60.

ლ. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი ტიპარუნი, იბერი.

მოდიფიცირება განიცადა იმ თვალსაზრისმა, რომელიც ბერძნულ იბერიას სომხური ვერიასა და ვირქისაგან მიღებულიად თვლიდა. რ. ბილმაიერის აზრით, ქართლის ბერძნული სახელწოდება იბერია სომხური *ver-*-ის პირდაპირი გადმოტანაა (წერ) მისი *ესპანეთის იბერია* სთან ადაპტირებით.¹

დ. მუსხელიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კახეთის ტერიტორიაზე აგებული უძველესი დასახლებების სახელი იყო *ბერ* (ძველ ერქუა პირველშენებულსა კახეთისასა²). მან ამ სახელწოდებას გვერდით ამოუყენა ჰიდრონიმი *იორი* და დაასკვნა, რომ იმ სატომო სახელწოდებას, რომელსაც უცხოელები ქართველებს უწოდებდნენ (იბერ) იცნობდნენ თვითონ ქართველებიც.

იბერიის ეტიმოლოგიის დადგენას დღეს ქართველოლოგებს გარდა პირენეს იბერიის ისტორიის მკვლევარნიც ცდილობენ. ამ კუთხით ნიშანდობლივია ბასკური ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის ავტორის ბ. პიობელმანის თვალსაზრისი, რომელიც იბერიას სემიტური წარმოშობის სახელწოდებად მიიჩნევს: პირენეს იბერიას იგი ფინიკიელთა შერქმეულ სახელად თვლის, ხოლო კავკასიის იბერიას არამეელთაგან მომდინარე სახელად. ჩვენი აზრით, ამ თვალსაზრისის განვითარებაა ქართულ მეცნიერებაში ჩამოყალიბებული კიდევ ერთი თეორია, რომელიც იბერიას უკავშირებს საერთო ინდოევროპულ-სემიტურ ძირს ბრ (*br*), რაც ძველ ებრაულ ენაში ნიშნავდა წყლიანი ან მთიანი ზღუდის გადალახვას, ხოლო *eber* - ადგილს, რომელიც მდებარეობდა მდინარის ან ზღვის გაღმა (ა. სარჯველიძე). მკვლევარის აზრით, ამ ძირიდან აწარმოეს ქართველთა ქვეყნის სახელწოდება იბერია კოლხეთში მოსულმა ფინიკიელებმა. მცირე

¹ R. Bielmeier, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

² დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. I, თბ., 1977, გვ. 75.

³ იხ. G.F. Meyer, Das Problem des Baskischen als Nationalsprache, Zeitschrift, für Phonetik. - Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, Heft 4, Band 29, Berlin, 1976, s. 344; ა. სარჯველიძე, კავკასიის იბერიის სახელწოდების შესახებ, „მაცნე“, (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), 1989, №3, გვ. 123.

კავკასიონის, ანუ თრიალეთის ქედის ქვეყანას მათ უწოდეს იბერია. ფინიკიელებმა დაიბრუნეს აგრეთვე ესპანეთის სამხრეთი სანაპირო, დაამკვიდრდნენ იქ და ნახევარკუნძულზე მცხოვრებ ხალხს უწოდეს *იბერები*. ფინიკიელებმა მიაღწიეს ბრიტანეთს და შემდეგ ირლანდიას. ამ უკანასკნელი ქვეყნის მოსახლეობასაც იბერია უწოდეს.¹

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს თვალსაზრისი წარმოადგენს ეთნონიმ *ებრაელის* (ლათ.: *Hebraeus*) ცნობილი ეტიმოლოგიის გადმოტანას ტოპონიმ იბერიაზე. საქმე ისაა, რომ *ებრაელი* ძველი ებრაული ტექსტების მიხედვით გამოითქმის, როგორც *Ibri*, არამეულად კი - *Ibrai*. როგორც მიუთითებენ, ლექსემა *Ibri* ნაწარმოებია *i* სუფიქსის დართვით *eber* სიტყვაზე. ეს უკანასკნელი კი ებრაულ ენაში გავრცელებული წინდებულებაა და აქვს მნიშვნელობა ქართული სიტყვისა „გაღმა“ (ანუ „იმ მხარეს“). ამ ფუძიდან ნაწარმოები სხვა სიტყვები იღებენ „გადმოლახვის“, „იორს გადოსვლის“ მნიშვნელობას. წინდებული *eber* ზოგჯერ დამოუკიდებლად და ზოგჯერ სხვა წინდებულებთან კომბინაციაში აღნიშნავს ზღვის ან მდინარის გაღმა, იქთა მხარეს. უძველესი ისრაელური ტრადიციით სიტყვა *ებრაელი* განიმატება, როგორც ხალხი, რომელთა წინაპრები ცხოვრობდნენ მდინარე ეფრატის გაღმა. ზოგი უფრო გვიანდელი მწერალი ამ სიტყვას განმარტავს, როგორც „იორდანის გაღმიდან მოსულ ხალხს“. ლექსემა *Eber* უძველესი ბიბლიური მითოლოგიით საკუთარი სახელიცაა ებრაელთა წინაპარი ეპონიმისა.² ასე რომ, ეთნონიმ ებრაელის ეტიმოლოგიას ეჭერ წინდებულის უკავშირებენ იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელს ებრაულ ენაზე აქვს გარკვეული მნიშვნელობა (რომელიც მიუთითებს ებრაელი ხალხის მოსვლაზე გარკვეული რეგიონიდან, რასაც ადასტურებს ბიბლიური გადმოცემებიც) და ეს

¹ ა. სარჯველიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 118-123.

² იხ. Eduard König, EBER, - The Jewish Encyclopedia, vol. V, New York and London, 1903, p. 30; John P. Peters, HEBREW, - The Jewish Encyclopedia, vol. VI, New York and London, 1904, p. 304. იხ. აგრეთვე Ernest Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English, Jerusalem, 1987, p. 462.

სიტყვა სწორედ ამ მნიშვნელობით დასტურდება უძველეს ებრაულ ტექსტებში. აქედან გამომდინარე, ამავე *eber* წინდებულებიდან სულ სხვა ხალხის და სულ სხვა ქვეყნების (იბერები, იბერია) სახელწოდებათა ახსნა, რომელთა არც ენა იძლევა ანალოგიურ მონაცემებს და არც პრეისტორია, ხელოვნურად მიგვაჩნია.

ვფიქრობთ, რომ იბერ ეთნონიმის ინტერპრეტირების ზემოთ მიმოხილული თვალსაზრისები, რამდენიმე მნიშვნელოვანი დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა:

ა) ქართველთა ქვეყნის უცხოური (ვიჩქ ვერია, გურჯ, გურჯ, გურჯ) და ცალკეული კუთხეების (იმერეთი, გვრისი, გურია) სახელწოდებები გარკვეულ მიმართებებს ამჟღავნებენ ი-ბერ ეთნონიმთან;

ბ) იბერია მსოფლიოს უძველეს ონომასტიკაში გავრცელებული სახელია. გარდა კავკასიის იბერიისა, არსებობდა პირენეს იბერია და მოიხსენიება ბრიტანეთის იბერები.

გ) სახელწოდება იბერია ქართველთა მეხსიერებაშიცაა შემონახული (სქართლის ცხოვრების ტოპონიმი ბერ, ეთნონიმი სპერ, ჰიდრონიმი ვერ).

მეორე მხრივ, ჩვენი აზრით, არც ერთი ზემოთ მიმოხილული თეორია არ იძლევა ეთნონიმ იბერის სრულყოფილ ინტერპრეტაციას:

ვერ ჩავთვლით ეთნონიმ იბერს ქართველთა იმეარ უძველეს და დამკვიდრებულ თვითსახელწოდებად, რომლისგანაც მომდინარეობს ქართველთა სხვა ტომობრივი და უცხოური სახელებიც. თუ ეს ეთნონიმი დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველთა ქრონოლოგიურად ისეთი ხანგრძლივი პერიოდის სახელწოდებაა, რომ ამ სახელით გაიცნეს ეს ხალხი როგორც უახლოესმა, ასევე შორეულმა მეზობლებმა (სომხები, სპარსელები, ბერძნები) და, ამავე დროს, ამ სახელიდან ჩამოყალიბდა ქართველთა სხვადასხვა კუთხის სახელებიც (იმერეთი, გვრისი, გურია), მაშინ რატომ დაივიწყა ქართველთა მესხეებამ ეს სახელი, როგორც საკუთარი ეთნონიმი? მეორეც, მაშინ როგორ უნდა ავსხნათ იბერ ეთნონიმის აგრეტივად ფართო გეოგრაფიული გავრცელება (ესპანეთის იბერია, ბრიტანეთის იბერები)? ამ კითხვებზე შეიძლება მოიძებნოს არაერთი პასუხი, მაგრამ არა არგუმენტირებული, არამედ მხოლოდ ფანტასტიკურად ჰიპოთეტური. ასევე ძნელი სავარაუდოა, რომ სპერ-იდან

(პეროდოტეს სასაქართველო) ნაწარმოები იბერი დამკვიდრებულიყო ეთნონიმად ესპანეთსა და ბრიტანეთში.

თუ სახელი იბერია კოლხეთში მოსულმა ფინიკელებმა შეარქვეს აღმოსავლეთ საქართველოს, რატომ დამკვიდრდა თვით დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ამ ეთნონიმის ფონეტიკური ვარიაციებიდან ნაწარმოები თვითსახელწოდება (სპერ, იმერეთი, გვრისი, გურია)? ანდა რატომ იცნობენ აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრთა ფინიკელთა მიერ შეარქმეული სახელის ფონეტიკური სახეცვლილებით მათი უძველესი აღმოსავლელი მეზობლები - სპარსელები, სომხები? ფინიკელთა მიერ ჩატარებულ „ნათლობამდე“ ამ ხალხს სახელი არ ჰქონდა?

ისიც ძნელი სავარაუდოა, რომ ბიბლიური თობელის ტომიდან მომდინარე ტიპურებისა და იბერების გავრცელება კივარაუდით არა მხოლოდ კავკასიაში ბიბლიური მოსოხისგან მომდინარე მესხების გვერდით, არამედ შორეულ ესპანეთსა და ბრიტანეთში. თუ სპარსელებმა თობელისგან მომდინარე იბერების სახელის ფონეტიკური სახეცვლილება (გურჯ, გურჯ) შეარქვეს მათ კავკასიელ მეზობლებს, რატომ მოიხსენიებენ ისინი იმავე სახელით (გურგანი) კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხარესაც?

დავუბრუნდეთ ისევ იმ პოზიტიურ დასკვნებს, რომლებიც ქართველთა სახელწოდებების ირგვლივ ჩატარებული კვლევა-ძიების მიმოხილვიდან ჩანს. ჩვენი აზრით, ამაყარ დასკვნათაგან ყველაზე არსებითი არის შემდეგი: ქართველთა ყველა უცხოური სახელწოდება (რომელიც ამ ხალხის ეთნონიმად შეიძლება ჩაითვალოს და არა სახელმწიფოებრივი გაერთიანების სახელიად, ამ ქვეყანას გარკვეულ ეპოქაში რომ შეერქვა), ერთმანეთთან კავშირშია, ერთი ძირის ფონეტიკური ვარიაციებია. ეს სახელწოდებებია (სქოლხს ისინი ამგვარი თანმიმდევრობით დავალაგოთ): ძველი სპარსული გრკან (გრეკან), ბერძნული იბერია, სომხური ვიჩქ ვერია, ახალი სპარსული გურჯ, გურგან სირიული გურჯ, გურგან არაბული გურჯ, ევროპული გეორგია, რუსული გრუგია.

ჩვენი აზრით, საკითხის შემდგომი კვლევა ორ კითხვაზე პასუხის გაცემით უნდა დაიწყოს: პირველი - რა მიმართებაშია ქართველთა ზემოთ ჩამოთვლილი სახელწოდებები ერთმანეთთან, რომელი მათგანია ამოსავალი ფორმა? და მეორე - რა კავშირშია

ქართველთა უცხოურ სახელწოდებებთან ქართველთა თვითსახელწოდება ქართველი?

პირველ კითხვაზე პასუხის გაცემა, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია გ.წერეთლის ზემოთ მითითებულ გამოკვლევაზე („საქართველოს ირანულ სახელწოდებათა ისტორიისათვის“) დაყრდნობით. გ.წერეთლისათვის საქართველოს ირანულ სახელწოდებათა შესწავლაში ამოსავალი გახდა III საუკუნის სასანიდთა დინასტიის შაჰის, შაპურ I-ის სამეფოანი (პართული, საშუალო სპარსული, ბერძნული) წარწერებისა და პართული მანიქური ფრაგმენტების შეპირისპირება. აღმოჩნდა, რომ ბერძნული წარწერის იბერია სპარსულ ტექსტში აღინიშნება *ვარჰან*, ხოლო პართულში *ვორშან* სახელებით. სანამ შაპურ I-ის წარწერის ბერძნული ტექსტი აღმოჩნდებოდა, საეჭვო იყო, საშუალო სპარსულის *ვორჰან* ქვეყანა კასპიის იქეთა ბალხეთის მხარეში არსებულ გურგანის ქვეყანას აღნიშნავდა თუ ქართლს (ივერიას).¹ საქმე ისაა, რომ ამ ორი ქვეყნის სახელი სპარსულ წყაროებში ზოგჯერ ერთმანეთს ემთხვეოდა, რაც მკვლევარებს შემთხვევით ფაქტად მიაჩნდათ. გ.წერეთელმა ყურადღება გაამახვილა იმ გარემოებაზე, რომ თითქმის ყველა სახელი, რომელიც ძველ, საშუალო და ახალ სპარსულ, სირიულ, არაბულ და ზოგჯერ ბერძნულ წყაროებში კასპიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე გურგანის ქვეყანას აღნიშნავს, დასტურდება აღმოსავლეთ საქართველოს სახელწოდებადაც. ეს პარალელური სახელებია: *ვრკან* (vr.kān), *პირკანია* (Ypxavix), *ვარჰან* (vargān), *ვარჰან*

¹ M.Spengling, Third Century Iran, Sapor and Kartir. Chicago, 1953; E.Honigmann et A.Marieq, Recherches sur les Gestae Divi Saporis.

Bruxelles, 1953; იხ. თ.ჩხეიძე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები საშუალო სპარსულსა და პართულ ენებში. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... ტერმინოლოგია“, გვ.115.

² მკვლევარები, რომლებიც ქართლის სპარსული, პართული და ბერძნული სახელწოდებების (*ვრკან*, *ვორშან*, *პირკანია*, *იბერია*) ამოსავალ ფორმად სომხურ *ვორქან* მიიჩნევენ, ეყრდნობიან სწორედ იმ მცდარ თვალსაზრისს, რომ კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე გურგანის სახელწოდებებს არავითარი კავშირი არა აქვთ ქართლის სპარსულ სახელწოდებებთან (იხ. R.Bilmeier, დასახ. ნაშრ., გვ.99).

(warūcān), *ვურგ*, *ვურგან* (gurg, gurgān), *ვურგან* (gurgān), *გურზიან* (gurziyan).¹ აქედან გამომდინარე აშკარაა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი სპარსული, ძველი ბერძნული, საშუალო სპარსული, ახალი სპარსული, სირიული და არაბული სახელწოდებანი უძველეს საუკუნეებში ემთხვეოდა კასპიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე გურგანის მხარის სახელწოდებებს; მაშასადამე, ამ სახელწოდების ფორმირება ახლო აღმოსავლეთშია მოსალოდნელი და ჩვენამდე მოღწეული ფორმებიდან უფრო ძველი უნდა იყოს სპარსული *ვრკან*. მისგან მომდინარე ფორმებად მიაჩნიათ ბერძნული *პირკანია*, სომხური *ვორქან* საშუალო სპარსული *ვარჰან* (იუსტ. აბულაძე, გ.წერეთელი).

ძველი სპარსული vr.k-ān (vark-ān) ახალ სპარსულში შეიცვალა gurg-ān-ად. vark ძირის ბოლოკიდური k-ს შეცვლა -d (vark-ān), რაც შემდეგ გვამღევს გ-ს (gurg-ān, gurg-ān), ეთნიკური სახელები მაწარმოებელი (iya სუფიქსის წინ, კანონზომიერი ფონეტიკური მოვლენაა პროტოარიული და ძველი სპარსული ენების სიტყვათწარმოებისათვის.² რაც შეეხება თავიდადური v/g შესაცვლევას, იგი აიხსნება სპარსული ენის სხვადასხვა დიალექტური ფორმის მონაცვლეობით. შენიშნულია, რომ ფარსის ტომის შერევით სპარსეთში მანამდე დამკვიდრებულ მოსახლეობასთან „შეიცვალა ტერმინი Vehrek(vrk) წმინდა სპარსულ გორგ-ად“.³ დადგენილია, რომ ძველი სპარსულის v აქოანდელ საშუალო სპარსულში გვამღევს გ-ს; ხოლო ძველი ირანული I. გადადის ur-ში.⁴

აქედან გამომდინარე, არასწორია ზემოთ მოყვანილი თვალსაზრისები იმის თაობაზე, რომ ქართველთა უცხოური სახელწოდებები საფუძველს უნდა იღებდეს ან ბერძნული

იხ. გ.წერეთელი, საქართველოს ირანულ სახელწოდებათა ისტორიისათვის. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... ტერმინოლოგია“, გვ.102.

გ.წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ.103; შეადარე იუსტ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.296.

იუსტ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.295.

თ.ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.113.

იბერიისკან (თბილისი, ტიბერენები, იბერები), ან სომხური სახელწოდებებისგან - ვირჟ ვერია. როგორც სომხური, ასევე ბერძნული ტოპონიმები მომდინარეობს ადმოსავლეთში ფორმირებული იმ ეთნონიმიდან, რომელმაც ძველ სპარსულში მოგვცა ვრკან. ვარაუდობენ სომხური ვირჟის მომდინარეობას სპარსული ვრკან-იდან.¹ ბერძნული იბერია, ერთი თვალსაზრისით, პირკანის განვითარება შეიძლება იყოს. ყოველ შემთხვევაში ვრკან-ისა და ი-ბერის შესაძლებელ ფონეტიკურ მიმართებაში მკვლევარებს ეჭვი არ ეპარებათ. ამას აშკარად ადასტურებს სომხურში ძველი სპარსული ვრკან-ის მონაცვლედ ვერია-ს არსებობა.

ძველი სპარსული *varkānā*-ს (რომელიც საფუძველს იღებს ძველი ინდური *vī.kah* და ავესტას *vahrka*-დან) და მისგან მომდინარე საშუალო სპარსული და პართული *warūcān*, *wiršān*-ისა და ახალი სპარსული *gurgān*-ის ეტიმოლოგია ცნობილია. იგი „მგელთს“, „მგლის ქვეყანას“ ნიშნავს.² საფიქრებელია, რომ ვრკ (ვარკ) ძირისაგან იყო ნაწარმოები მგლის აღმნიშვნელი ტოტემური სახელი, რომელიც თანდათანობით ეთნონიმად იქცა და სხვადასხვა არეალში სხვადასხვაგვარი ფონეტიკური ვარიაციებით გავრცელდა.

ქართველთა თვითსახელწოდების ინტერპრეტაციისათვის

ახლა დაგუბრუნდეთ ჩვენს მიერ ზემოთ დასმულ მეორე კითხვას: რა კავშირშია ქართველთა უცხოურ სახელწოდებებთან ამავე ხალხის თვითსახელწოდება ქართველი? რამდენადაა მოსალოდნელი, რომ ქართველთა ყველა უცხოურ სახელწოდებას ერთმანეთთან ჰქონდეს მიმართება, ხოლო მათთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდეს ქართველთა თვითსახელწოდებას?

¹ გ.წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ.104.

² იუსტ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.294; გ.წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, ვ.103; Т.Гамкрелидзе, В.Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тб., 1984, т. II, ст.492; თ.ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.114.

ამგვარი შესაძლებლობა აპრიორულადაა დაშვებული ყველა თვალსაზრისში, რომელიც ეთნონიმ ქართველის ინტერპრეტაციას ეძღვნება. ამავე დროს არც ერთი მათგანი არ სკამს კითხვას: რატომ არ არის არავითარ კავშირში ეთნონიმი ქართველი ქართველთა უცხოურ სახელწოდებებთან? ეს თვალსაზრისები კი შემდეგია:

ნ. მარს ქართველთა თვითსახელწოდება ბიბლიური მითოლოგიის ქაშდომიდან მომდინარედ მიიჩნდა. მისი აზრით, ქართ ფუძე მომდინარეობს ქსდ-ისაგან. ამ უკანასკნელს ერთვის მრავლობითობის არქაული სუფიქსი ივ. ქსდივ იგივეა, რაც ბიბლიაში დამოწმებული ებრაული ქაშდომ. მეორე მხრივ კი ქაშდივ გაქადევს ქართვ-ს, რასაც ერთვის წარმომავლობის სუფიქსი ელ და მივიღებთ ქართ-ივ-ელს — ქართველს.¹ ეს თვალსაზრისი განაცხადო ივ. ჯავახიშვილმა. რამდენადაც ქაშდომ ანუ ქაშდომ შეიძლება ქართების ქვეყანას გულისხმობდეს, ბიბლიაში მოხსენიებული ურ-კაშდომ, სადაც ცხოვრობდა აბრაამი, ივ. ჯავახიშვილმა ჩათვალა ურარტუს ქართების ქვეყნად.² ეს შეხედულება იმ პერიოდშია ჩამოყალიბებული და იმ წარმოდგენების გავრცელებაა, როდესაც და რომლის მიხედვითაც ბიბლიური მითოლოგიის პერსონაჟებში ქართველურ ტომთა სახელებს ხედავდნენ. ამ თეორიის დამცველთა აზრით, ბიბლიური აბელი თობელის ანუ თუბალის ტომია. აბელისა და კენის დაპირისპირებაში „შენახული გვქვს ცნობა ბრძოლის შესახებ, რომელიც მომხდარა ორ ქართველ ტომს... შორის“. ბიბლიური ტენოზი „უნდა ჭან-მეგრელთა ტომის ჰენიოზების სახელს უდრიდეს. დაბადების სახელი მათუშელ ანუ მათუსალა შეიძლება თუშების სატომო სახელს უდრიდეს“, და სხვა ამდაგვარი.³

ტრადიციული წარმოდგენით, სახელწოდება ქართლ ქართველთა ეკონიმ ქართლოსისაგან მომდინარეობს. თანახმად

¹ Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими. СПб., 1908, ст.5.

² ივ.ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ.410-411.

³ ივ.ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ.409-410.

ლევონტი მროველისა, როცა თარგამოსა სამეფო თავის რვა შვილს გაზუფო და მისცა ქართლოს თავისი სამეცნიერო, „იესე ქართლოს მოვიდა პირველად ადგილს მას, სადა შეერთეს არაგვ მტკვარსა, და განვიდა მთას მას ზედა, რომელსა ეწოდებოდა არმაზი. და პირველად შექმნა სიმაგრენი მას ზედა, და იმენა მუნ ზედა სახლი, და უწოდა სახელი მთასა მას თავისა თვისსა ქართლი... და მის გამო ეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართლი...“¹

ეპონიმის, ეთნარქის სახელით ეთნონიმის ეტიმოლოგიის დადგენა მეცნიერული თვალსაზრისით მართებული არ უნდა იყოს. უმრავლეს შემთხვევებში პირიქით ხდება. ეპონიმის სახელს ეროვნული მითოსი ან მითიურ-ბიბლიური მატერიალური ეთნონიმის მიხედვით ქმნის.

ლევონტი მროველის ეს კონცეფცია საფუძველი გახდა ქართლის ეტიმოლოგიის დადგენის მეცნიერული ცდებისთვის.

ამ ტრადიციული წარმოდგენებიდან იღებს სათავეს ს. კაკაბაძის თვალსაზრისი ქართლის წარმომავლობის საკითხზე. მკვლევარი ლევონტი მროველისეულ ქართლს, როგორც მთაზე აშენებულ სიმაგრეს უკავშირებს სვანურ სიტყვას *ქელთი*, რაც, მისი მითითებით, მაღალს ნიშნავს; ქართულ *ქარდავს*, რაც, მისივე ინტერპრეტაციით, „შესაძლებელია ნიშნავდეს მაღლობს ადგილებზე შენებულიას“; *ქორედს* (მრავალსართულიან სახლს) და *ქორს* (ერდოზე დაშენებულ სახლს). ამ საფუძველზე მკვლევარი ასკვნის, რომ *ქართ-ლი* „*კლ*“ მრავლობითობის ნიშნად მიაჩნია) ნიშნავს „მაღალ შენებულობებს“, ე. ი. იგი თავდაპირველად ქალაქის სახელი უნდა ყოფილიყო და ამიტომ შემორჩა მეგრულში *ქართი* თბილისის სახელწოდებად.² თუმცა სხვა ადგილას ს. კაკაბაძე მეგრულ *ქართს* უკავშირებს თბილისის უძველეს სახელს, რომელიც, მისი აზრით, *კალა*-დან უნდა მომდინარეობდეს, რაც თბილისის ციხის უძველესი სახელია.³

გ. მელიქიშვილის თვალსაზრისით, იმ მთას, რომელზედაც სახლდება ქართლოსი, ანუ ქართველ ტომთა გაერთიანების უძველეს ცენტრს, დაერქმეოდა *ქართა*. მეგრულსა და ქართული

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 8.

² ს. კაკაბაძე ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. - „საისტორიო მოამბე“, წ. I, ტფ., 1924, გვ. 5-7.

³ ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7-8.

ენის ზოგ დიალექტში (იმერული და გურული) *ქართა* (*ქალტა*) ნიშნავს საზაფხულო ფარეხს, შემოზღუდულ ადგილს. აქედან უნდა მიგვედო ქართა-ელი // ქართა (*ვ-ელი* // ქართველი). ამ თეორიის საწინააღმდეგოდ იმას მიუთითებენ, რომ ეთნონიმი ქართი არსად არ არის დამოწმებული.² უფრო მნიშვნელოვანი მაინც ის უნდა იყოს, რომ ქართველ და ქართლ ფუძეების ქართ სემანტიკა საერთო ქართველურ დონეზე აღდგება (ქართული - ქართ; მეგრული - ქორთ; ლაზური - ქორთ; სვანური - ქართ).³ ქართა კი არ იძლევა კანონზომიერ ბეგრათმესტევისობებს სხვა ქართველურ ენებში და თვით ქართულში მისი ძირეულობა ეჭვის ქვეშ დგას.

სხვა თვალსაზრისით, რომელიც აკაკი შანიძეს ეკუთვნის,⁵ ქართველთა თვითსახელწოდება *ქართის* ანუ *პართავის* სახელმწიფოდან მოდის. იმ ისტორიულ ფაქტზე დაყრდნობით, რომ

გ. მელიქიშვილი, საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965, გვ. 238.

ამ თვალსაზრისს ჩვენს შენიშვნებში შორსმხმავალი ეთნოლოგიურ-მითოლოგიური გაგრძელება განიცადა, რაც ამგვარად ჩამოყალიბდა: *ქართი* (*ქართველი*), *მეგრ* (*მეგრელი*), *იბერი*, *კოლხი*, ერთიანი საერაული შინაარსით გაჯერებული ეთნონიმებია და მითოლოგიურ ჭრილში ნიშნავს ქორწინების წმინდა ადგილში დაბადებულს, სადაც მოგვიანებით თითქმის თვით ქრისტეს დაიბადა. მათი ემპირიული შინაარსი კი ასეთია: გამაგრებულ ადგილში, აეროპოლისში, ციხე-ქალაქში დაბადებული და მფლობელი მისი, ანუ მოქალაქე“ (ბ. კილაბაძე, ვინა ვართ ჩვენ? - ჟურ. „რიწა“, 1985, №1, გვ. 234-257).

დ. მუსხელიშვილი, ქართველთა თვითსახელწოდების ისტორიისათვის. - „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... ტერმინოლოგია“, გვ. 338.

Г. А. КЛИМОВ, Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964, ст. 196; ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველიძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990, გვ. 332.

გ. ბურჭულაძე, კვლავ ქართველ ეთნონიმის თაობაზე. - „მესამე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები“ (იბეჭდება).

ა. შანიძე, ეტიმოლოგიური შენიშვნები: ქართლი, ქართველი - „ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები“, №23, თბ., 1980, გვ. 7-13.

პართელაჰმა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მესამე საუკუნეში იმდენად გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო, რომ კავკასიამდე მოაღწიეს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მოხსენიებული აზო, ა. შანიძის აზრით, პართიიდან უნდა იყოს და ის თვრამეტი „სახლი“, რომელიც მან „არიან-ქართლიდან“ ქართლში ჩამოასახლა, პართიები უნდა ყოფილიყვნენ. ასე რომ, ერთი ერის სახელი, პართ-ია სხვა ერის სახელად ქართ-ლი ქცეულა. ამ თვალსაზრისის მიხედვით პართნ-დან (პართელები) მოდის ქართლი: თავიკიდური პ გადაიქცა ჯდ (პ→ჯ→ქ), ხოლო ბოლოკიდური ნ გადაიქცა ლდ. იმავე პართ ბირიდანაა ნაწარმოები ქართველი. პართავა > პართველი > ქართველი > ქართველი.

ზემოთ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისში რამდენიმე საეჭვო მომენტი ჩანს: რამდენადაა სარწმუნო, რომ მცხეთაში ჩამოსახლებულ თვრამეტ ოჯახს თუ გვარს („სახლს“) თავისი სახელი დაემკვიდრებინა მთელი ერისათვის იმგვარად, რომ იმ ერის ადრინდელი სახელი საერთოდ მისცემოდა დავიწყებას? უფრო მნიშვნელოვანი მანძი ის არის, რომ საერთო ქართველურ დონეზე აღდგენა ქართ ბირისა ამ უკანასკნელის ბეგრად უფრო ბევლ წარმოშობაზე მიუთითებს, ვიდრე პართელების საქართველოში დასახლება შეიძლება ვივარაუდოთ.¹

ასე რომ, ქართველთა თვითსახელწოდების ეტიმოლოგია გარკვეული არ არის.²

ამავე დროს, ჩვენი აზრით, პართელები უნდა იყოს მკვლევართა მიერ ქართველ და ქართლ ლექსემების ძირეულ ელემენტად ქართ სემენტის გამოყოფა (ნ. მარი, გ. მელიქიშვილი, გ. ბურჭულაძე). საქმე ის არის, რომ ძირფოლოგიურად ქართლისა და ქართველის ერთმანეთზე დამოკიდებულება არ ვლინდება, მაშინ როცა ეტიმოლოგიურად მთ შორის კავშირი უეჭველია.³ ვფიქრობთ, ისიც არსებითია, რომ ძველი წერილობითი წყაროების მიხედვით ორივე სახელი - როგორც ქართლი ასევე ქართველი, ორიგინალი დატვირთვის შემცველია: ეროვნულ-პოლიტიკური და

¹ გ. ბურჭულაძე, დასახ. ნაშრომი.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1990, გვ. 223-224; დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 337;

³ გ. ბურჭულაძე, დასახ. ნაშრომი.

დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრომი.

ტომობრივ-ეთნოგრაფიული.¹ საბოლოოდ კი, თანამედროვე ენის დონეზე, ეროვნულ-პოლიტიკური შინაარსი ქართველმა შეინარჩუნა, ხოლო ტომობრივ-ეთნოგრაფიული - ქართლმა. აქედან კი ლოგიკურია ვივარაუდოთ ქართ ბირიდან ერთმანეთის დამოუკიდებლად ორი ლექსემის წარმოქმნა.

ლექსემა ქართლი-ი შეიძლება მიღებული იყოს, როგორც ა. შანიძე ვარაუდობს, ქართ ბირზე მრავლობითობის -ნ სუფიქსის დართვით (ქართ-ნი), რომელსაც უნდა მოეცა ქართ-ლი-ი² ან ქართ ბირზე წარმომავლობის -ელ სუფიქსის დართვით (ქართ-ელ-ი), რომელშიც ფუძისეული ა ხმოვანი (ქართ) იწვევს ე ხმოვნის შეკუმშვას ანუ სინკოპეს: ქართ-ელ-ი > ქართ-ლი-ი (გ. ბურჭულაძე).³

ლექსემა ქართველი-ი შეიძლება მიღებული იყოს, ნ. მარის ვარაუდით, მრავლობითობის არქაული -ივ სუფიქსით ნაწარმოები ქართ-ივ-ი, ან გეოგრაფიულ სახელთა -ევ ან -ავ სუფიქსებით ნაწარმოები ქართ-ევ-ი ან ქართ-ავ-ი (შეადარე: ბოსლო-ევ-ი, ცურტ-ავ-ი) ფუძეებიდან.⁴ ამ გზით მიღებულ ფუძეს უნდა დართოდა წარმომავლობის -ელ სუფიქსი (ქართ-ევ-ელი // ქართ-ავ-ელი), რაც გამოიწვევდა ე თანხმოვნის წინ მდგომი ხმოვნის შეკუმშვას და მივიღებთ ფორმას ქართ-ვ-ელი-ი. ზოგიერთი მკვლევარს (გ. ბურჭულაძე) ეჭვი შეჰქვს ქართ-ევ-ელ // ქართ-ავ-ელ ფუძეებში -ელ სუფიქსის გავლენით ე / ა ხმოვნის შეკუმშვის შესაძლებლობაში, რადგანაც ფიქრობს, რომ სხვა ანალოგიურ შემთხვევაში ქართულ ენაში შეკუმშვა არ ხდება (თელ-ავ-ელი-ი, მახ-ავ-ელი-ი, ყან-ავ-ელი-ი) და ამჯობინებს დაუშვას, რომ აქაც, ფუძისეული ხმოვანი უნდა იწვევდეს აფიქსისეულის სინკოპეს.

¹ იხ. დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრომი; შეად. ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი. გვ. 257-258.

² იხ. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, გვ. 53.

³ ვფიქრობთ, შეიძლება დავუშვათ, რომ -ელ სუფიქსის შეკუმშული ვარიანტი (ლ) დასტურდება ქართულ სიტყვათწარმოებაში: თოვ-ლი-ი, ცრემ-ლი-ი.

⁴ იხ. Н. М. М. Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими, ст. 5.

გ. ბურჭულაძე, დასახ. ნაშრომი.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მოყვანილი მაგალითები (თელ-ავ-ელი-ი, მახ-ავ-ელი-ი...) თანამედროვე ქართულის დონეს შეესაბამება. ძველ

ასე რომ, ქართველისა და ქართლის ძირეულ ფორმად ქართი უნდა ვივარაუდოთ. ჩვენი აზრით, ქართ ძირი მიმართებას უნდა ამყარებდეს ქართველთა ძველ აღმოსავლურ სახელწოდებებთან: *vr.k-an*, *waruċ*, *gurg*. ის ფონეტიკური სახესხვაობა, რასაც ქართ ძირი ამჟღავნებს მითითებულ ლექსებთან (თავკიდური ქ/გ, ბოლოკიდური თ/კ), უნდა აიხსნას პარალელური ენობრივი ფორმების არსებობით ამ ეთნონიმის ფორმირების საწყის ეტაპზე, თუ საკუთრივ ქართული ენის წიაღში მომხდარი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური გადასვლებით. ქართ ძირის ა ხმოვანი *vr.k* ფუძის *vr*. კომპლექსის სავარაუდო თავდაპირველი გაზმოვანებაა. ქართის თავკიდური ქნაცვლად გ-სა (*gurg*) სავსებით კანონზომიერი ფონეტიკური მონაცვლეობაა და მას ახსნა არ სჭირდება.² აქ მხოლოდ იმის აღნიშვნაა საჭირო, რომ არ უნდა ჩავთვალოთ ქართ ძირის ქ გურ სეგმენტის გ

ქართულში არაა მოულოდნელი, რომ -ელ სუფიქსს წინამაგალი -გვ/ავ სუფიქსის ხმოვანი შეეკუმშა (ბეკელი - *რუსთაველი*, თანამედროვე - *რუსთაველი*). დამოწმებული მაგალითების შემთხვევაში ამას ადასტურებს თანამედროვე მან-ავ-ელის პარალელურად აღბათი უფრო ძველი წარმოშობის გვარების მან-გ-ელ-ი-ძის და მან-გ-ელ-ი-შვილ-ის არსებობა, რომლებიც ასევე დადასტურებული მან-გ-ელ-ადან უნდა მოდიოდეს. ამ უკანასკნელის პარალელურად მან-ავ-ელ-აც გვხვდება (ბლ. დლოხტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986, გვ.157).

¹ შეად. გ.წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ.104.

² გ-ქ-კ (ისევე როგორც ბ-ფ-ჟ რომლის მონაცვლეობის შესახებაც ამავე ძირიდან ნაწარმოებ ეთნონიმებში ქვემოთ გვეჩვენა საუბარი) ე-წ. ჰომორგანული ხშული თანხმოვნების სამეულია, რომლის თითოეული წევრი ერთმანეთს ადვილად ენაცვლება (ეს თანხმოვნები ერთმანეთს მიმართ მონაცვლეა როგორც ერთი ენის ფარგლებში, ასევე განიციდან თანხმოვნანთმონაცვლეობის სისტემებრივ ფონეტიკურ ცვლილებას ამა თუ იმ ენაში სხვა ენასთან მიმართებით). ამასთან ერთად ეს სამეული მთელ რიგ ინდოევროპულ ენებში წყვილურულადაა წარმოდგენილი, რადგანაც მათში ჰომორგანული ხშული თანხმოვნები ორ-ორია (გ.ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949, გვ.80, 186, 187, 195, 208, 216, 217, 237). ასე რომ, ქართულში ქს დადასტურება შესატყვისი ინდოევროპული ძირის გ-ს ადგილას ფონეტიკურად კანონზომიერია.

თავკიდურისაგან მიღებულ ფონეტიკურ გადაადგილებად და, მაშასადამე, ისტორიულად ქართ ძირის ჩამოყალიბება გურგ-ის ფორმირების შემდგომ ეტაპად არ უნდა წარმოუდგინოთ. ჩვენ ეთვლით, რომ კვლევის ამ ეტაპზე შეიძლება კონსტატირება მხოლოდ შემდეგი ფაქტისა: ქართ ძირი (ეთნონიმებიდან ქართ) *vr.(var)* კომპლექსის ფონეტიკურად შესაძლებელი განვითარებაა, რასაც ისტორიულად დადასტურებს ძველ ინდურ *vr.k* ძირისაგან მომდინარე ახალ სპარსულში დამკვიდრებული *gurg* ძირი. აქვს ქართ ძირს უშუალო მიმართება გურგ ძირთან, თუ იგი *vr*. სეგმენტებიდან მიღებული გურგ-ის პარალელური ბგერითი კომპლექსია? რომლის ფორმირებაა ისტორიულად უფრო ადრინდელი ქართ-ისა თუ გურგ-ისა? და სხვა ამგვარი კითხვები სხვა რიგის კვლევას მოითხოვს.

ასახსნელია ქართ-ის ბოლოკიდური თ. იგი იჭერს *vark* ძირში *k*-ს ადგილს, ხოლო *gurg* ძირში *g*-ს ადგილს. ამ ძირის სწორედ ეს ბოლოკიდური თანხმოვანი არის ცვალებადი სხვადასხვა ენის მონაცემების მიხედვით. იგი გვამოკვს სხვადასხვა თანხმოვანს: ქვარქ, ქვირქ, ჩვარჩუჩ-ან, ძვირძუ-ან, ჩვკურჩე, ზვგურჩე, ზოგჯერ კი სულ იკარგება (ი-მერ ვერ-ია). ამავე *vr*. ძირიდან ნაწარმოებ სხვა ეთნონიმებში *vr.k* ფუძის ბოლოკიდურ *k*-ს ნაცვლად, ისევე როგორც ქართ-ში, გვაქვს სწორედ თ. გავიხსენოთ პართია, ქურთ-ი და კიდევ მცირე აზიის ონომასტიკაში ცნობილი კარდ-უ-ხი. ასე რომ, ეს ბოლოკიდური თ არ ქმნის დაპრეკოლებას იმისათვის, რომ ქართ ძირი ჩავთვალოთ იმავე ტოტემური სახელიდან მომდინარედ, რომლისგანაც წარმოიშვნენ ქართლის აღმნიშვნელი სხვა უცხოური სახელწოდებები.

და ვფიქრობთ, მაინც ახსნას მოითხოვს ამ ეთნონიმთა ჯგუფის ძირის ბოლოკიდური თანხმოვნის ამგვარი მონაცვლეობა. თუ ძველი ირანული ვარქ ძირის ქ-ს შეცვლა საშუალო სპარსულში, პართულში და ახალ სპარსულში ჩვარჩუჩ, ძვირძუ, ქვკურჩე თანხმოვნებად იხსნება ირანულ ენათა ჯგერათმონაცვლეობის კანონზომიერებით, რომლის ასევე კანონზომიერი მონაცვლეობაა ჯგ გურგ, გურგ ეთნონიმში, ამას ასევე დაბეჯითებით ვერ ვიტყვით სომხურში დადასტურებულ ქ

(ვირქ) და ქართულ თ (ქართ) თანხმოვნების შესახებ. ამ გარემოებაზე დაკვირვებამ ჩვენ მიგვიყვანა შემდეგ თვალსაზრისამდე:

ქართლის ძველი სპარსული სახელწოდება *vr.kān* მიღებულია ძველი ინდური *vr.kah* ლექსებისაგან, რაც ძველს აღნიშნავს. *vr.k-ān*-ში *vr.k* ფუძე არაა მარტივი. იგი შედგება *vr.* ძირისა და *k* თანხმოვნისაგან, რომელიც ძველი ინდოევროპული სუფიქსის ნაშთია. საქმე ისაა, რომ ძველის სახელი ინდოევროპულ ენათა უძველეს დონეზე უკავშირდება *vel* ძირს. მას დაერთვის სუფიქსები *-k^[h]* - და *-p^[h]* - , რაც იძლევა ძველის სახელწოდების ორ განვითარებას ინდოევროპულ ენებში.² ინდოევროპული *vel* ძირი უკვე შეიცავს „დავლევას, დაჭრის, მოკლის“ მნიშვნელობას, რასაც უკავშირდება ძველის სახელწოდება, რომელიც ზოგიერთ ინდოევროპულ ენაში იწარმოება ამ ძირიდან ზემოთ მითითებული სუფიქსების გარეშე.³ ასე რომ, ქართ ეთნონიმში ჩანს ძველის ინდოევროპული სახელის მხოლოდ ძირი *vr.(var)*, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ფონეტიკურად გადადის „ქარ“ ძირში, მასზე დართული ინდოევროპული სუფიქსის *-k^[h]* (*-vr.kah*), ან მისი *-k-* ნაშთის (*var-k-ān*) გარეშე. მაშასადამე, ქართ ეთნონიმი შეიძლება დაიშალოს ქარ ძირად და თ მაწარმოებლად, რომელიც უნდა იყოს გეოგრაფიულ სახელთა -ეთ ან -თა სუფიქსების ნაშთი. ამ ვარაუდს განამტკიცებს, ერთის მხრივ, ქართულ ტოპონიმთა

¹ „სომხურის ქ (ვირქ) შეიძლება ძველ სპარსულში დადასტურებულ ქ თანხმოვნის (ვარქ) ფონეტიკურ მონაცვლეობად ჩაგვეთვალო. მაგრამ სომხურშივე დადასტურებული ვერ-ია გვაფიქრებინებს, რომ სომხურში ეს ეთნონიმი იწარმოება არა *vr.k*, არამედ *vr.* ძირიდან (ვერ-ია, ვირ-ქ). ამიტომაც ალბათ უფრო სარწმუნოა, ქ ვირქ ფორმაში მრავლობითობის სომხურ სუფიქსად მივიჩნიოთ.

² **Т.Гамкрелидзе, В.Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы**, II, ст.492.

³ „Сюда же следует отнести арм. *gayl* с закономерным отсутствием конечного *-p^[h]* -“ (**Т.Гамкрелидзе, В.Иванов, ст.492**).

მონაცემებიც: ქართულში არ დასტურდება ქართ, როგორც ტოპონიმური სახელების ძირი (ბუნებრივია, არ ვგულისხმობთ ასახსნელ სახელებს ქართლი და ქართველი), მაშინ, როცა დასტურდება ქარ ძირი (ქარ-ელ-ი).¹ მეორეს მხრივ, საქართველოს აღმნიშვნელი სომხური ეთნონიმი ვირქ ვირ დართულია სომხური გვირგვინის: იმავე ინდოევროპულ ძირზე ვირ დართულია სომხური მრავლობითობის სუფიქსი -ქ. როგორც ცნობილია, სომხური მრავლობითობის -ქ შეესატყვისება სწორედ ქართული გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებელ -ეთ სუფიქსს.² მაშასადამე, ქართ ეთნონიმი მიღებული ჩანს ძველის მნიშვნელობის შეშუკული უძველესი ინდოევროპული ძირის *vr.(var)* სპეციფიკური, თუმცა კანონზომიერი ნაირსახეობის (ქარ) ქართული -ეთ ან -თა სუფიქსით გაფორმების გზით:

ა) ქარ-ეთ-ისაგან ქართ-ი უნდა მიგვეღო ფუძის შეკუმშვით, ერთის მხრივ, ულ და მეორეს მხრივ, -ევ/ავ/ივ სუფიქსებით გაფორმების დროს: *ქარ-ეთ-ელი > *ქარ-თ-ელი > ქართ-ელი.

ბ) ქარ-თა (შეადარე: გოგოლაურ-თა, ჩხიკ-თა, გურთან-თა) იმავე ულ ან -ევ/ავ/ივ სუფიქსების დართვისას ა ხმოვნის მოკეცვით მოგვეცემს ქართ ფუძეს: *ქარ-თა-ელ-ი > *ქართ-ელ-ი > ქართლი.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებიც. მეგრულისა და ლაზურის ქართუ ქართლის ქართულ ფუძეს შესატყვისება, რამდენადაც, როგორც

¹ ქართული ქარ და მისი კანონზომიერი შესატყვისი სვანური ქარ ძირის სახით გამოიყოფა ქართველურ პირთა სახელებშიც: ქარბე, ქარდაყან, ქარიესა, ქარიმ, ქარიმან, ქარიშხა, ქარიში, ქაროში, ქაროსან, ქარსელ, ქარუშ, ქარჩა (მაჰაკატა სახელები); ქაროში, ქარუშკი, ქარჩა, ქარჩა და სხვ. (ქალთა სახელები) (იხ. ალ. დლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, გვ.205, 304). ქარ ძირის გამოყოფა შესაძლებელია საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ტოპონიმებშიც: ქარსანი, ქარაზმა, ქარტა, ქართია, ნაქარვალი, ნაქარჩო, ნაქართუ, საქარია, საქარასყელი, საქარხო, საქარდო და სხვ. (იხ. ალ. დლონტი: „მცხეთის ტოპონიმია“, თბ., 1975; „ფერონების ხეობის ტოპონიმია“, თბ., 1988; „სუფსა - ნატანების ხეობები“, თბ., 1993; ვ. ითონიშვილი, „ხევის ტოპონიმია“, თბ., 1971).

² „შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ.140.

შენიშნულია, ¹ ზანური -უ სუფიქსი ქართულის -ელ სუფიქსის ტრანსფორმაციაა. ზანურის ქართლ ბირი კი ქართლის კანონზომიერი მესაქცვისაა. ამიტომ ინახუენს ქოთუ ქართუ ქართლ(ქართა) დასწარიდან სანელიდან -ელ წარმატებლობის სუფიქსით ნაწარმოები საკელის *ქართელის ანუ დღევანდელი ქართველის მნიშვნელობას.²

ამრიგად, ჩვენი თვალსაზრისით, ქართველთა თვითსახელწოდება შეეცვლია იმავე ქარ ძირისა, რომლისგანაცაა ნაწარმოები ქართველთა უძველესი უცხოური სახელწოდებები: ძველი სპარსული *ვრკან* (გარკან), ბერძნული *ჰირკანია* და *ბერია*, პართული *ვირშან*, სომხური *ვირქ* *ვერია*, სომეხი სპარსული *ვარუშან*, ახალი სპარსული *ვურგ*, *ვურგან* (და მათგან ნაწარმოები სირიული, არაბული, ევროპული და რუსული სახელწოდებები) და რომელიც სათავეს უნდა იღებდეს მგლის აღმნიშვნელი ტოტემური სახელისაგან.⁵

¹ თ. გ. შერელოძე, გ. შაქაფარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 89-93.

სხვა შემთხვევაში (ე.ი. თუ ზემოთ წარმოდგენილ თვალსაზრისს უგულვებელყოფით) ზანურის *ქართუ*-ს მიმართება ქართულ *ქართულ*-თან ერთგვარად გაუგებარია. ამ ორი ფუძის მიმართებაზე *წერდა გ. კლიმოვი*: "Основа обнаруживает неясное соотношение груз.-ел ~ занск. - u". ("Этимологический словарь..." ст. 196).

3. იმის კითხვა: თუ მგლის ტოტემური სახელი ქართულში ტრანსფორმირდება ქარ ფუძედ, რატომ ქართული სიტყვა *მგელი* იმავე ფუძიდან არაა ნაწარმოები? ამ გარემოებას სხვადასხვაგვარი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს: კარადღობენ, რომ მგლის ტოტემური სახელი თავისი ფუნქციით საკრალური იყო, რამაც მთელ რიგ ხალხებსა და ტომებში მისი ტაბუები გაპიოწვია, რასაც მოჰყვა მგლის აღმნიშვნელი ახალი ეფემერული სიტყვების წარმოქმნა (ტ. Γ. Γამკრელიძე, დ. სასხ. ნაშრომი, სტ. 494). ამავე (დ. სასხ. ნაშრომი) ინდოევროპული წარმოშობის სიტყვის გაჩენას (ქართ.: *მგელი*-ი, მეგრ.: *გერი*-ი) და მის სომხურიდან (gayl - *მგელი*) მომდინარეობას ვარაუდობენ (Т. Γамкрелиძე, В. Иванов. დასახ. ნაშრომი, გვ. 496).

ჩვენი ზრით, ძველ ლექსეში ინდოევროპულთან არსებული მნიშვნელობის ასახვებამ დაიწყო. ეს იყო ქართველურ ენებში და დიდი ლექსეში, საუბრებში. დაიწყო, არსებობს უნიკალური, ტოპონიმების, და

40

ქართელთა ტომთა თვისახელწოდებების
თიქრონიძეთების

ზემოთ ჩამოყალიბებული დებულების შემდგომი ინტერპრეტირებისას, ვფიქრობთ, ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთი დიდი გარემოებას.

[illegible]

ამ კითხვას დადებითად უნდა ვუპასუხოთ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქართველთა სხვადასხვა კუთხის სახელწოდებებიდან *სამეგრელო* და *გურია* შემოთგანხილულ *გურ* ძირთან შეიძლება იმეორებადეს კავშირს. როგორც ზემოთ მივუთითებდით, *გურისის* და *გურიის* შესაძლო ფონეტიკურ კავშირს საქართველოს უცხოურ სახელწოდებებთან ჯერ კიდევ იაფეტური თეორიის მიმდევრები აკარაუდობდნენ (ი. ყიფშიძე). მხოლოდ მათ ამოსავალ ფორმად *ი-ბერ* ძირი მიანდათ, დამოუკიდებლად *გურის* და *გურიისათვის*, ხოლო *იმერეთის* ძირის გზით სომხური და სპარსული ფორმებისათვის. ჩვენს აზრით, უფრო მეტად საგულგებელია ქართველთა უძველესი ტოტემური სახელის *vr.k//grg* ფუძიდან *vr/gr* კომპლექსის იქნება *გვრ* და *გურ* ძირში. საქმე ისაა, რომ *გურისი*ც *გურ(გერ)* ძირიდანაა წარმოებული. სამეგრელოს უძველეს სახელწოდებად ძველ ქართულ წყაროებში დადასტურებულია *გურ*: „მაშინ ფარნავაზ უშიშ იქნა ყოველთა მტერთა“ (საბუთებიდან და მეფე იქნა ყოველსა ქართლსა და *გურ*სა ზედა“ (საბუთებიდან)).

[illegible]

(ლეონტი მროველი).¹ ძველ სომხურში სამეგრელოს სახელად დასტურდება *ე-გერ-ი* („ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი,² ანონიმის „გეოგრაფია“³). ტერმინ *ე-გერ-ი* ძირითადად მეგრულ ენაზე სიტყვა მტკლს (*გერ-ი*). ტოპონიმი *ეგრუ* კი დღეისათვის შემონახულია ჰიდრონიმი *ენგურ*, რომლის ძველი ფორმა იყო *ეგრუ*. „სამხრეთით მდინარე, რიონი, გურია-ოდიშს შორის, და კუალად *ეგრუ*ს მდინარის შესართავს დასავლეთი მხე ზღვა“ (ვახუშტი ბაგრატიონი).⁴ ამგვარად, *ეგრუ* ტოპონიმი... ქვეყნის სახელია და ნიშნავს „სამეგრელოს“, „დასავლეთ საქართველოს“. ის მნიშვნელობით იგივეა, რაც ხმოვნის რედუქციით მისგანვე მომდინარე - შუალლობით ან უშუალოდ - უფრო გვიანდელი *ეგრ-ი* (= *ეგრ-ი*) და ამ უკანასკნელისაგან ნაწარმოები - შედარებით მოგვიანო, თუმცა თავისთავად ძალიან ძველი - *ეგრ-ის-ი* (= *ეგრ-ის-ი*).⁵ *ენგურ* ჰიდრონიმში ნახულის წინ განვითარებული თანხმოვანია, რაც მეგრული სათავის დამახასიათებელია; „ხოლო ხმოვნები *ე* *ი* *nomina loci*-ს... მაწარმოებელი პრეფიქსებია“.⁶

¹ „ქართლის ცხოვრება“, I, გვ.277.

² ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი (ილ. აბულაძის თარგმანი და გამოცემა), თბ., 1953, გვ.337-338; ოკაბაძე, ტერმინი „ეგრისი“ - „საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი... ტერმინოლოგია“, გვ.379.

³ იხ. ს. კაპაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.38.

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, IV (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა), თბ., 1973, გვ.776.

⁵ ოკაბაძე, ტერმინი „ეგრისი“ - „საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი... ტერმინოლოგია“, გვ.379.

⁶ И. Кишшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, ст. 217-218. ჰიდრონიმ *ენგურის* პარალელურად დასტურდება ტოპონიმი *იხვი* ასე რომ, *ე* და *ი* მოცვანილ გეოგრაფიულ სახელებში პრეფიქსებია. სახელთა ოდენ ხმოვანთაქსართული (კერძოდ *ე* და *ი* პრეფიქსებიანი) წარმოება საზოგადოდ დამახასიათებელი ყოფილა ზანულისთვისაც და ქართულისთვისაც (იხ. ვ. თოფურია, ხმოვანთაქსართული სახელები - „შრომები“, III, თბ., 1979, გვ.92-100). შეადარე: აფხაზურ ენაში *მეგრელთა* აღმნიშვნელი ეთნონიმი ნაწარმოებია *გრ* (*გურ, გერ*) ძირიდან ფუძისული *ე* პრეფიქსის გარეშე: „resp. *wa* в составе племенных названий, напр., *a-qat-wa*

მაშასადამე, გრ ძირისაგან, რომელიც საერთოა ქართველთა უბევლეს სახელწოდებებში, ნაწარმოებია კიდევ ერთი სახელი ქართველთა ეთნოსისა - *ეგრუ*. მოგვიანებით ამ ფუძისაგან იქნა შექმნილი შედარებით ახალი ტოპონიმები *ეგრისი* და *სამეგრელო*. სუფიქსი *-ისი* და პრეფიქს-სუფიქსი *სა-ი* ქართულ ენაში ტოპონიმების მაწარმოებელი ფლექსიებია. იმავე ძირისაგანაა ნაწარმოები კიდევ ერთი ტოპონიმი დასავლეთ საქართველოში - *ეგრ-ია*. ამ შემთხვევაში, შესაძლებელია რომ, იმავე *გურ* ძირზე დართული იყოს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი ეთნიკური სახელების მაწარმოებელი, (*-iya* სუფიქსი (შეადარე: *Armina > Armin - (i)ya*); ანდ-*-an* (*vr.k-an*, *waru-an*, *gurg-an*, *gurz-an*) სუფიქსი (შეადარე: *გური-ანთა*)². ასე რომ, უფრო სავარაუდოა ტოპონიმ *გურიის* გურ ძირს მეზობელი კუთხის უბევლესი სახელწოდების (*ეგრუ, ეგრისი*) გურ ძირთან კონიდე კავშირი და იმ ტოტემური სახელისგან მომდინარეობდეს, რომლისგანაცაა ნაწარმოები ქართველთა სხვა სახელწოდებები; ვიდრე ის, რომ ამ ტოპონიმის (*გურია*) ახსნა სხვა სიტყვებთან მსგავსებით ვცადოთ.

თუ ქართველთა ეთნონიმის ქართ სეგმენტი პარალელური ენობრივი თუ დიალექტური ფორმაა ქართველთა უცხოურ სახელწოდებებში დამოწმებული *vr.k* (ვარკ), *br* (ბერ) და *grg* (გერგ) ძირებისა, მაშინ თითქოსდა მოსალოდნელია ამ პარალელური ფორმათაგან ერთ-ერთი მათგანის მაინც დადასტურება ძველ ქართულ გეოგრაფიულ სახელებში, ან კონსტატირება მათი არსებობისა, სანამ ქართ ძირიდან გაფორმებული ეთნონიმის დომინირება მოხდებოდა. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია ამ კარაუდსაც ადასტურებს. მკვლევართა მიერ ყურადღება აქვს მიქცეული იმ ფაქტს, რომ ბერ, როგორც ეთნონიმზე მიმათიებელი ტოპონიმიც და ჰიდრონიმც, დასტურდება ქართულ საისტორიო წყაროებში:

„Грузины“, *ბ-გრ-ია*, „მეგრელი“, букв. „картские люди“, „герские или гурские люди“ (Н. Марр, Избранные работы, V, стр.189).

იხ. გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ.103.

არც ისაა გამორიცხული, რომ -*ია* (გურია) დაბოლოება ქართული -*იან* სუფიქსის ნაშთი იყოს (შეადარე: წამლ-იანი და სხვ.). მითუმეტეს, რომ -*ია* დიალექტებიანი ადგილის სახელები დასავლეთ საქართველოში ბევრია: *მერ-ია*, *სა-მტრედ-ია*, *სა-თაფლ-ია*, *სა-ღორ-ია* და სხვ.

ლონოები მროველის ცნობით, „კახოს აღაშენა ჩელეთი... რომელსა ბერ ერქუა პირველ შენებულსა კახეთისასა“¹. ამას უნდა დავმატოვოთ ჰიდრონიმი *გურუ*, ალბათ, *იორ-ი*, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზოგიერთ მკვლევარს იბერ ეთნონიმის ნაშთადაც მიაჩნია. ბერ ძირიდან რომ იწარმოებოდა ქართველთა თვითსახელწოდება, ჩვენი აზრით, ამის კვალი უცხოურ წყაროებშიც არის შემონახული. იბოლიტე რომაელის (III ს.) ქრონიკაში (*Διαμεσισμός*, 232) ერთ რეგიონში მაცხოვრებლებად მოიხსენიებიან *არმენები*, *იბერები* და *ბერანები* (*sic!*); „უპაღუკიელთა გადაღმა, მარჯვენა მხარეში ცხოვრობენ არმენიელები, იბერიელები და ბერანები“ (*Ἀρμένιοι καὶ Ἰβηρες καὶ Βερανοί*).² ვფიქრობთ, სწორია ამ პასაჟის ინტერპრეტატორი, რომელიც აქ დამოწმებულ ეთნონიმებს - „*Ἰβηρες* და *Βερανοί*“ ერთსა და იმავე ეთნოსზე მითითებდად თვლის.

ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანია ბერ ძირის დადასტურება ქართველური ტომის, *სპერის* სახელში. ეთნონიმი *სპერ* ძალზე ძველია. იგი, როგორც მიუთითებდით, დამოწმებულია უძველეს ბერძნულ საისტორიო წყაროებში (ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, აპოლონიოს როდოსელი და სტრაბონი) და ს. ჯანაშია ტომონიმ *იბერია*ს სპერადან მიღებულად თვლიდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სპერ ძირი ბერ სემეტიტის ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტია. ბ/ვ მონაცვლეობის ახსნა მტკიცებას არ საჭიროებს, სპ ჩვენ ამ შემთხვევაში კს ფონეტიკურ პარალელად მიგვაჩნია (*სპარსი* // *Parsa*).

გამორიცხული არ არის *ჰერ-ის* (*ჰერეთი*) *ი-ბერ* ეთნონიმთან დაცემირება, როგორც ამას ზოგი მკვლევარი ამტკიცებდა (ს. კაკაბაძე, კ. კეკელიძე).

რა დასკვნა უნდა გავაკეთოთ ყოველივე ზემოთქმულიდან? ქართველთა თვითსახელწოდების ქართ სემეტიტ მომდინარეობს ძველის აღმნიშვნელი ტომტური სახელიდან. იგი სხვა ენობრივ თუ დიალექტურ გარემოში ფორმირებული ნაირსახეობა იმავე ეთნონიმისა, რომელიც *vr.kān* ფორმით შემოუნახავს ძველ სპარსულ ენაზე დაცულ წყაროებს, *Ypxania* - ძველ ბერძნულს,

¹ „ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 9.

² „გეოგრაფიკა“, I, (ალ. გამყრელიძისა და ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა), თბ., 1961, გვ. 19.

³ R. Bielmeyer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

warušan - საშუალო სპარსულს, *wiršan* - ფალაურს, *gurg*, *gurgan* - ახალ სპარსულ და *virik*, *veria* - სომხურ წყაროებს. ქართველურ სამყაროში აღნიშნულ ეტაპზე შესაძლებელია ჰქონოდა გავრცელება ზემოთ მითითებული ტომტური სახელის ბერ საირსახეობიდან მომდინარე ეთნონიმს. ყოველ შემთხვევაში, იგი საისტორიო წყაროებში შემორჩა სატომო სახელად და ტომონიმად, ჰიდრონიმად და ფონეტიკურად სახეცვლილ ეთნონიმადაც (*სპერ*), ქართულში დამკვიდრდა ამავე ტომტური სახელიდან მომდინარე ქარ ძირი, რომლისგანაც უნდა წარმოებულყო **ქარ-ეთ-ი*. ქართ. ფუძეზე *-ელ* და *-ევ* (*-ავ*, *-ივ*) სუფიქსების დართვით მივიღეთ: ქართლი (**ქართ-ელ-ი* < **ქარ-ეთ-ელ-ი*) და **ქართევ-ი*. ამ უკანასკნელიდან კი მომდინარეობს *ქართველი* (**ქართ-ევ-ელი*). ქართულ სამყაროში უპოვია ასახვა ამავე ძირის შესამე ნაირსახეობასაც - *გურ* (*ე-გურ-ი*, *გურ-ია*).

ტერმინ იბერიის ინტერპრეტაციისათვის

ჩვენს მიერ ზემოთ ჩამოყალიბებული კონცეფცია კიდევ ერთ ინტერპრეტირებას საჭიროებს. რამდენადაც ჩვენ ქართ (*ქართლი*) და *იბერ* (*იბერია*) ფუძეების საერთო ძირიდან (**uel* // *vr.*) წარმომავლობას ვგარაუდობთ, ვფიქრობთ, პასუხის გაცემას მოითხოვს ქართველთა უცხოური სახელწოდების - *იბერიის* გავრცელების ზემოთ მითითებული ესოდენ ფართო არეალი.

უნდა დავიწყოთ იმის კონსტატირებით, რომ ტომონიმ *იბერია*-ში *ი*, როგორც ამას ჯერ კიდევ ნ. მარი მიუთითებდა, შესაძლებელია მაწარმოებული იყოს. გ. დემეტრსიძე თვლის, რომ *ი-ბერ* ფორმაში *ი* ძირისეული არაა. მისი აზრით, *vir-k*-ის ლოკატიური ფორმით მიღებულია *iviras*, რაც იმ დროს გავრცელებული იტაცების მიხედვით გვიძლევს ფორმას **ivirpes*.¹ არც ისაა გამორიცხული, რომ *იბერ* ძირი ბერ-ის ფონეტიკური ნაირსახეობა იყოს, სხვა ენობრივი თუ დიალექტური განვითარებისა. ყოველ შემთხვევაში ვრკ ძირი, რომელიც *ვარკ* ეიოქ ვარიანტებს იძლევა, ჰეროდოტესთან ეთნონიმ *ჰირკანია*-დაა დამოწმებული და ამაზე დაყრდნობით, როგორც დავინახეთ, ზოგი

¹ G. Deeters, Der Name der Kaukasischen Iberer, S. 85-86. იხ. თ. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

მკვლევარი იბერია-ს პირკანთიდან მიღებულიად თვლის. ქართულ ტოპონიმებში, ჰიდრონიმებსა და ეთნონიმებში შესაბამისი ფუძე, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ბერძნულია წარმოდგენილი (ბერ, ვერ, სპერ). მას უნდა დავმატოვო ქართლის ძველი სომხური სახელი ვერია.¹

მგლის აღმნიშვნელ ტოტემურ სახელს, როგორც ჩანს, ძალზე ფართო გავრცელება მიუღია. იგი თავის თავს ავლენს ბევრი თანამედროვე ხალხის ეთნონიმში. როგორც მივუთითებდით, ეს სახელი იძლევა სხვადასხვაგვარ ძირს: ვრ (ვარკ, ვერ, ვირკ), ბრ (ბერ), ქრ (ქართ), გრ (გურგ, გურგ, გურგ). ამ ძირთაგან განსხვავებული ენობრივი თუ დიალექტური ვარიაციებით ვიღებთ სხვადასხვა ეთნონიმს, რომელთაგან ზოგჯერ რამდენიმე გამოჩნდება ერთი და იმავე ხალხის აღსანიშნავად სხვადასხვა ეპოქაში თუ სხვადასხვა ენობრივ ღონეზე. ასეა თუ ისე, ზემოთ მითითებული ძირები ჩანს ევროპისა და მცირე აზიის ხალხთა ბევრ ეთნონიმში. განსაკუთრებით ფართო გავრცელება მიუღია ბრ ძირს და მის ფონეტიკურ ნაირსახეობებს: ფრ, პრ (სპრ); პრითანია (ლათ. Britannia),² ს-ფრანგ-ეთი (ფრ. France), სპარსეთი (ლათ. Persae) და სხვა. იგივე ძირი ჩანს მცირე აზიის ძველ ხალხთა სახელებში:

პართია (ლათ. Parthia), ფრიგია (იბ. Phrygia) და სხვა. ფართლად გავრცელებული ამ ძირის ვრ სახესხვაობაც: გერმანია (ლათ. Germania) და სხვა. ქართ ძირსაც ეძებნება შემთხვევითი თუ კანონზომიერი ფონეტიკური პარალელები: ქურთი-ი, ქურთისტანი (იბ. Kurd, Kurdistan) და ანტიკური წყაროებით დამოწმებული

¹ ვრ-ბრ ძირების მონაცვლეობა განპირობებულია ვ და ბ ბავსმიერ თანხმოვანთა ურთიერთ ჩანაცვლების ფონეტიკური კანონზომიერებით (იხ. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 228), რომელიც დასტურდება როგორც ერთი ენის ფარგლებში, ასევე ერთი ენის მთლიან სისტემაში სხვა ენასთან მიმართებით.

² ტრადიციული ინტერპრეტაცია სიტყვა Britannia-ს ადგილობრივი წარმოშობისად თვლის და მის ახსნას ცდილობს იბერების და გალების (კელტების) ენის საფუძველზე (R.G. Latham, Origin of the Word Britannia. - "A Dictionary of Greek and Roman Geography". Edited by William Smith. (D.G.R.G.), vol. I, London, 1878, p.434.

კარდუხი.¹ შესაძლებელია მოყვანილი ფაქტების შემთხვევითობად სიჩხევა, ყურადღებას რომ არ იქცევდეს ერთი უფრო არსებითი კარეშობა.

როგორც დავინახეთ, ქართველთა სახელწოდება სხვადასხვა ენაზე შექმნილია ზემოთ განხილული ტოტემური ძირის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტიდან. კერძოდ კი - ვრ//ბრ (ი-ბერ; ვრკ-ან; ვერია...) და ქრ//გრ (ქართ; გურგ-ან; გ-გურ...) ძირებიდან. როგორც ჩანს, არც ეს მოვლენაა სპეციფიკური მხოლოდ ქართველთა მიმართ. ელინთა ტომს, რომელიც დამკვიდრდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ქართველები უწოდებენ ბერძნებს, ხოლო ევროპელი ხალხები გრიკებს (იბ. Greeks; ესპ.: griegos; რუს.: греки), რაც მომდინარეობს ლათინური Graecia-დან. მაშასადამე, ელინთა ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელწოდება და ამ ხალხის სახელი სხვადასხვა სიბრტყეზე ინახავს ზემოთ განხილული ტოტემური ძირის ერთმანეთის მონაცვლე ორ კომპლექსს ბრ (ბერ-ბერნი)² და გრ

¹ იდრ. W.E.D.Allen, A History of the Georgian People, London, 1932, p.17. აშკარაა, რომ საისტორიო წყაროების კარდ-უ-ხი ასოცირდება დღევანდელ ცნობილი ეთნონიმების ქართ და ქურთ ძირებთან. არსებითად, სწორედ ამის საფუძველზე ხდება, რომ ერთი მხრივ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება კარდუხების ქართველთა მონათესავე ტომად მიჩნევის თაობაზე (Г.Меликишвили, К истории древней Грузии, с.107-108); მეორე მხრივ კი, ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიკოსები სპარსელთა მეფის დარიოსის მიერ ალექსანდრეს ლაშქრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოყვანილ კარდუხებს შემდეგდროინდელ ქურთებად მიიჩნევენ (Victor Duruy, Histoire de la Grece ancienne, 1874, იხ.: "Солон, Перикл, Александр Великий", Киев, 1992, с.153).

² ბერძენ ეთნონიმი ქართული ენის ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ტექსტებში დასტურდება (საზარების ძველი რედაქცია). მასში შემოხვეული უნდა იყოს ეგვოსის ზღვის აუზში მცხოვრები რომელიღაც ძველი ხალხის სახელი. ამას გვაფიქრებინებს, ერთი მხრივ, ამ ეთნონიმის ბერძ ძირის ბერ სეგმენტი; და, მეორე მხრივ, კიდევ სხვა მნიშვნელოვანი გარემოება: ჩვენი აზრით, ბერძენ ეთნონიმს უნდა ჰქონდეს გარკვეული მიმართება უძველეს ბერძნულ საისტორიო წყაროებში (ჰეროდოტე, ისტორია, I, 96-98; და სხვ.) დადასტურებულ ბერძ ძირის ფონეტიკურად მონაცვლე პელ (ბ-პ; რ-ლ) ძირიდან ნაწარმოებ წინაბერძნული მოსახლეობის უმთავრესი

(Graeci)! გერმანული ტომების ერთ-ერთ უძველეს გაცრთიანებას

ეთნიკური ერთეულის სახელთან: ჰელ-სეები - *Hel-seoi*. ეს მიმართება მხოლოდ ბერ და ჰელ ძირების იდენტურობით არ ამოიწურება. ბერ-ძენის „ძ“ ჰელ-ას-ვის „ს“-ს მონაცვლე უნდა იყოს. „ს/ზ“ ადგილი შესაძლებელია, რომ ქართულ წილად ზედაც გადასულიყო „ძ“-ში (ბზე - სამხელი). ამასვე გვიყვებიან „ბერძენი“ ფუძის გვერდით ქართულ გვარებში „ბერსენი“ ფუძის დასასტურება (ბერსენბაზე). შესაძარე აგრეთვე: ერთ-ერთი დაღესტნური ტომის სახელი ზუნ-ზი-ი ქართულში ზუნ-ძი-ი ფორმითაა დაცული (არს. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ზუნძური ენა, თბ., 1962, გვ.). ბერძენ-ის „ენ“, წარმოშობით დეტერმინანტი (იხ. ა. ჩიქობავა, საზღვლის ფუძის აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942), სატომო სახელების მწარმოებელი სუფიქსი უნდა იყოს (იხ. ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი). და ბოლოს, *Hel-seoi*, *Hel-seoi*, *Hel-seoi* რომ გარკვეულ პერიოდში იმ ხალხის სახელადც გამოიყენებოდა, რომელსაც დღეს ქართველები ბერძენს უწოდებენ, ევროპელები - *Greeks*, ხოლო თვითონ თავიანთი ქვეყანას - *Ellas* ამას ძველი ბერძნული წერილობითი ძეგლები აშკარად ადასტურებს (იხ. H.G.Liddel and R.Scott, A Greek-English Lexicon, Oxford, 1983, p.1357).

Graecia არის სახელი, რომელიც შეარქვეს რომაელებმა ქვეყანას, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებნი უწოდებდნენ Hellas. თავდაპირველად სიტყვა Hellas აღნიშნავდა პატარა რეგიონს თესალიაში (ჰომეროსი, „ილიადა“). თუ რატომ დაარქვეს ამ ქვეყანას რომაელებმა Graecia, პრობლემატურია. ყურადღება ექცევა იმ გარემოებას, რომ ფილიპე მაკედონელის ეპოქაში ჩნის ტომი Agraen-ებისა, რომლებსაც თანამედროვენი არ თვლიდნენ ელინებად (პოლიბიოსი). ყველაზე ადრინდელ ხსენებად სიტყვისა Graeci მიუთითებენ არისტოტელეს გადმოცემას იმის თაობაზე, რომ ელადის მიწებზე დიონის მხარეები უძველეს პერიოდში ცხოვრობდა ხალხი, რომელსაც მაშინ უწოდებდნენ Graeci, ხოლო შემდეგ ეწოდა Hellenes (არისტოტელე, „მეტეოროლოგიკა“, I, 14). არისტოტელეს ამ მითითებიდან გამომდინარე ფიქრობენ, რომ სახელი Graeci უნდა ყოფილიყო უძველეს პერიოდში ელადის დასავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ ხალხთა სახელი და იგი ნაცნობი უნდა ყოფილიყო დასავლეთით ზღვის მეორე ნაპირზე მცხოვრებ რომაელობათვის. ამიტომაც რომაელებმა ეს სახელი შემდეგ განავრცეს ელადის მთელ მოსახლეობაზე. თუმცა რომაელთა მიერ ელადის დაპყრობის შემდეგ, როცა ეს უკანასკნელი რომის იმპერიაში ერთ პროვინციად შევიდა,

მო, რეინის ქვემო დინებაზე ერქვა ფრანკები (ლათ. Franci)! ამ რეგიონში ძრ (ფრ) ძირიდან ნაწარმოები უძველესი ეთნონიმის ფართო გავრცელებას ტოპონიმებიც ადასტურებს: *ფრანკფურტი*, *სერლინი*. ამ ძირის ეთნონიმს იმავე ხალხის სახელად სხვა სიბრტყეზე ენაცვლება ვრ ძირისაგან ნაწარმოები ეთნონიმი:

გერმანები (ლათ. Germaniae)³. ერთი და იმავე ხალხის ეთნონიმთა ამგვარ კანონზომიერ მონაცვლეობას ევროპის ისტორიული გეოგრაფიის მონაცემებზე დაკვირვებისას საინტერესო შედეგამდე სივრცეაღრთ. პირენეს ნახევარკუნძულზე იბერიების გვერდით საისტორიო წყაროებში კელტები ჩნდებიან. ეს ხალხები

მას ოფიციალურად ეწოდებოდა სახელი აქაია (Achaia) და არა Graecia (William Smith, Graecia.- D.G.R.G., v. I, p.1010).

Leonhard Schmitz, Franci.- D.G.R.G., v. I, p.913.

ბერლინის ეტიმოლოგია დადგენილი არ არის ფიქრობენ, რომ ეს სახელი უფრო ძველია, ვიდრე ძველ გერმანიაში სლავური ჩამოსახლების პერიოდი. ე.ი. მისი არსებობა ე.წ. გერმანიკული ტომების ჰეგემონიის ხანაშია საკარადო (Berlin ABC - Geschichte, Politik, Wirtschaft, Kultur. Berlin-München, 1969, s.798).

სახელწოდებას *გერმანია* იცნობს როგორც ლათინური, ასევე ბერძნული სამყარო (ή Γερμανία). მისი ეტიმოლოგიის დადგენის სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს. ზოგი მას ლათინური ენის საფუძველზე ხსნის, ზოგიც საკუთრივ გერმანულის, სხვა კი კელტურის. სირთულეს ის ქმნის, რომ გერმანულები თავიანთ თავს ამ სახელით არ იცნობენ. გერმანული Deutsch უკავშირდება Teutsch-ს და გერმანულები ერთი ტომის, ტეკტონების (Teutones) სახელიდანაა ნაწარმოები. იმ წყაროებიდან და თვალსაზრისებიდან, რომლებიც ამ საკითხს ეხებიან, ვფიქრობთ, რომ ჩვენს მიერ დასმული პრობლემის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია შემდეგი გარემოებანი: ა) ტატიუსის (I-II საუკუნეები) გადმოცემით სახელწოდება *გერმანია* ტომის ერთი გერმანული ტომის უძველესი სახელიდან, შემდეგ ამ ტომს სხვა სახელი ეწოდა; ბ) ჰეროდოტე სპარსული მოდგმის ტომთა შორის ასახელებს *გერმანიებს* (პერიოდტე, „ისტორია“, I, 125). ამასვე დაყრდნობით ზოგი მკვლევარი ევროპელი გერმანულების სპარსული წარმოშობის თეორიას იცავს: სიტყვა *გერმან*-ის სპარსული ენის საფუძველზე განმარტებას ცდილობს და ძველ გერმანულთა და სპარსულთა ზნე-ჩვეულებების მსგავსებას იმოწმებს (იხ. Leonhard Schmitz, Germania.- D.G.R.G., v. I, p.992-993).

ერთმანეთთან იმგვარ აზღოვლობას ამჟღავნებდნენ, რომ მათ შერეულ თანაარსებობას ერთი ეთნიკური სახელითაც მოიხსენიებდნენ: *კელტიბერები* - *Keltiberes*, *Celtiberi* (პოლიბიოსი, სტრაბონი, აპიანე და სხვ.).¹ ზოგჯერ კი ეს ორი სახელი თითქმის ერთმანეთსაც ფარავდა - თითოეული ცალ-ცალკე მთელ ესპანეთზე მითითებდაც გამოიყენებოდა.² ამავე დროს ბერძნების მიერ კელტებად (*Keltaiot*) მოხსენიებულ ხალხებს რომაელები გაუგებად იცნობენ (*Galliae*). ამ ორი სახელით ერთ ეთნოსზე მითითებაში ძველ ისტორიკოსებს ეჭვი არ ეპარებოდათ (აპიანე, „იბერიკე“, I.1). ამიტომაც ჩნდება სახელწოდება *Keltotaiotai*.³ ასე რომ, ამ შემთხვევაშიც ძრ ძირიდან ნაწარმოებ ეთნონიმს (ი-ბერ) ენაცვლება *კლ/გლ* ძირიდან ნაწარმოები ეთნონიმები (*კელ-ტიბი*; *გალ-ები*).⁴ *კლ/გლ* ძირი კი ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული *ქრ/გრ* ძირის ფონეტიკური მონაცვლეა.⁵

¹ P. Smith, Celtiberia. - D.G.R.G., I, p. 581.

² E. H. Bunbury, Celtica. - D.G.R.G., I, p. 583.

³ G. Long, Gallia Transalpina. - D.G.R.G., I, p. 947.

⁴ როგორც ჩანს გურ ძირი იბერ ეთნონიმის ბერ ძირის მონაცვლეად დასავლეთშიც დამკვიდრებულა. ნ. მარის მითითებით, სახელწოდება *i-ber* დასავლეთში ცნობილია *li-პრეფიქსით li-gur*-ის სახით. „Баски, — წერს ნ. მარი, — пережиточно сохранили в себе доисторическое противонасаждение... себя иберам, лигурам действительно населявшим в доисторические эпохи территории нынешних Франций и Испании“ (Н. Марр, Избранные работы, т. V, стр. 123).

⁵ არ და ლ სონოროული თანხმობების ერთმანეთის მიმართ მონაცვლეობას საგანგებო მტკიცება არ სჭირდება (იხ. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 200, 202).

ჩვენს მიერ განხილული ტოტემური სახელის VI. ძირის ევროპის ისტორიული გეოგრაფიით ცნობილ ეთნონიმებში *კლ/გლ* ფორმით დადასტურებამ კიდევ ერთი ვარაუდის დაშვებამდე მიგვიყვანა: ზომ არ უნდა ჩავთვალოთ ასურული და ურარტული წყაროებით ცნობილი *კოლ-ზა/კულ-ზა* (კოლხეთი) ამავე VI. (გრ, ბრ, ქრ, გრ) ძირის ფონეტიკური კანონზომიერებით მონაცვლე *კლ* კომპლექსზე დაყრდნობილ ეთნონიმად და აქედან გამომდინარე, ე-გურ-ი და გურ-ია მისგან მომდინარე ფუძეებად? მცირე აზრის

საკანგებო კვლევას მოითხოვს ძრ და გრ ძირთაგან ნაწარმოები ტოპონიმების მონაცვლეობა მცირე აზრის უძველეს ხალხთა სახელწოდებებში.

უფიქრობთ, რომ საკითხის დასმისთვის ზემოთ თქმული საკმარისია.

მასმასადამე, ჩვენი დასკვნით, ქართველთა თვითსახელწოდება და ბევრი სახელი, რომლითაც ამ ხალხს იცნობდნენ ძველი მეზობლები, უნდა მომდინარეობდეს მგლის აღმნიშვნელი უძველესი ტოტემური სახელიდან, რომელიც ინდოევროპულ ენებთან საერთო ძირზე დაიფუძნება. თავის მხრივ კი ამავე ინდოევროპული ძირიდან შეიძლება იყოს მომდინარე ინდოევროპული მოდემის ხალხთა ბევრი ეთნონიმი და ტოპონიმი, რაც მომავალ კვლევა-ძიებას მოითხოვს.

ბეელი - ქართველურ ტომთა ტოტემი

მგლის ტოტემური სახელის გავრცელება ევროპისა და აზრის ფართო არეალზე და მისგან ეთნონიმებისა და ტოპონიმების მომდინარეობა მეცნიერებაში დადგენილი ფაქტია. ამ

ონომასტიკის ისტორიით დასტურდება ეთნონიმი თუ ტოპონიმი ურარტულ წყაროებში მოიხსენიება „ქვეყანა კურიანთა“, რასაც ასურული წარწერებით „გურიანის ოლქი“ შეესატყვისება (X. გვეტაძე, „გური“ -ს ეტიმოლოგიისათვის. - „საისტორიო კრებული“, VI, 1976, გვ. 166).

ერთი და იმავე ქვეყნის ონომასტიკაში ორი ძირის - ძრ (ფრ) და გრ (ქრ) ძირების მონაცვლეობა დასტურდება მცირე აზრითან დაკავშირებულ საისტორიო წყაროებშიც: ბერძნული წყაროების ფრაგმენტის ქვეყანაში დასტურდება გორდ ძირიდან ნაწარმოები ონომასტიკა, კერძოდ, დედაქალაქის, ქვეყნის მთიური ეპონიმის და მმართველთა დინასტიური სახელები (*გორდიონი, გორდიუსი*), რასაც ამ ქვეყნის დამაარსებელი მუშქაძის ერთ-ერთი ტომის, კარდუხების კავლენად მიიჩნევენ (Г. Меликишивили, К истории... ст. 408).

ძრ და გრ ძირებიდან ნაწარმოები ტომთა სახელების ერთ სახელწოდებად შერწყმის ფაქტს ხედავს ნ. მარი *ბულ-გარ* ეთნონიმში: „bul-gar или bor-gar являются скрещенными авушменными названиями“ (Н. Марр, Избранные работы, т. V, стр. 355).

თვალსაზრისით ვფიქრობთ ყურადღება უნდა გამახვილდეს რამდენიმე გარემოებაზე.¹

1. უძველეს ტრადიციაში მგლის კულტი საკრალურ ფუნქციას იძენს, რაც უპირატესად დაკავშირებულია ერთობის თუ ყოვლიშემცოდნობის თვისებებთან. ამაზე დაყრდნობით ფიქრობენ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში მოსალოდნელია ტაბუირება ამ საკრალური ტრეშიური სახელისა და მის აღსანიშნავად ახალი სიტყვების დიება. ამ გარემოებითაც ხსნიან თვით ინდოევროპულ ენობრივ არეალში *მგლის* აღმნიშვნელი ლექსემების სიმრავლეს.

2. სახელი *მგელი* გარდა ზემოთ მითითებული ძველი ინდურიდან მომდინარე ვარიანტისა (*vr.kah*) გვაძლევს სხვა სახეცვლილებასაც: ბერძნული *λύκος*, ძვ. სლავური *vlkŭ*, ლიტიუნი *vilkas*, ალბანური *ulk* და სხვა. *მგელ* ტრეშიმის ამ სახელწოდებებიდან ნაწარმოებ ეთნონიმებსა და ტოპონიმებს ვხვდებით იტალიაში, ბალკანეთში, საბერძნეთში, ფრიგიაში, ძველ ირანში და სხვ.

3. არქეოლოგიური მონაცემებით მგლის გავრცელების კვალი ძალიან ფართო არეალზე შეინიშნება ჯერ კიდევ VIII-VII ათასწლეულებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. ეს ფართო არეალი მოიცავს სამედიტერანეოს ჩრდილოეთ ნაწილს, აღმოსავლეთ მცირე აზიას, ირანს, პალესტინას და ჩრდილოეთ ევროპას, კერძოდ, ინგლისს.

4. შენიშნულია ძალზე მნიშვნელოვანი პარალელები მგლის კულტისა ინდოევროპულ (ზეთური, ანტიკური ბერძნული, ბიზანტიური, გერმანული და სხვ.) და ქართველურ რიტუალურ და ეთნოგრაფიულ ტრადიციაში.

ქართველთა უძველესი რელიგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენებით მგელი არის ტრეში, უძველესი მითიური წინაპარი და მფარველი ტომისა. ამ წარმოდგენის ნაშთი ჩანს ისტორიულ გადმოცემებშიც იმის შესახებ, რომ ქართლის მეფე ვახტანგის (V საუკუნის მეორე ნახევარი) საბრძოლო მუზარადს ამშვენებდა მგლის თავის გამოსახულებას, რის გამოც სპარსელებმა მას შეტყაობად გორგასლაო (მგლისთავიანი) უწოდეს და თვალს

¹ იხ. Т.Гамкрелидзе, В.Иванов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 492-497.

მოკარავდნენ რა ბრძოლაში, თავზარდაცემულნი ყვიროდნენ: „მირიდეთ თავსა მგლისასა!“¹

უფრო მნიშვნელოვანი მაინც ის არის, რომ ქართველ ტომთა უძველეს რელიგიურ-მითოლოგიურ გადმოცემებს და საწესო გრაფიკულ ხელოვნებას შემოუნახავს მასალა, რის საფუძველზე მგელი ქართველურ ტომთა უძველესი ტრეშიური ცხოველია (ვ. ბარდაველიძე). ამ წარმოდგენათა გამოსავლენად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია რამდენიმე ფაქტი:

სვანეთში შემონახულია სხვადასხვა სახის წმინდა დროშა, რომელიც სხვადასხვა თემს და საზოგადოებას ეკუთვნის. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა დროშა სახელწოდებით *ლეში*, რაც ნიშნავს *ლოშ*. იგი გრძელ მოვერცხლილ და მოოქვილ შუბის ტარზე მიმაგრებული ძვირფასი აბრეშუმის ნაჭრისაგან შეკერილი ცხოველის ფორმის გარეკანია. თვალები, ყურები, ცხვირის ნესტოები, ფეხები ვერცხლისფერი ზონარით და წითელი ნაჭრებით ან ყავისფერი ამონაქარგებით აქვს გაწყობილი. დროშა-ლოშს წინ ღია ხაზა აქვს, რომელშიც ედგება ვერცხლის ქაა, კბილები და ენა. დროშის მოძრაობისას ეს გამოსახულება ჰაერით ივსება, იბერება და იღებს ცხოველის ფორმას. ეს ცხოველი კი, როგორც თავისი ფორმით, ასევე სვანების რწმენით და გადმოცემებით, არის მგელი. მას *ლეში* იმიტომ ეწოდება, რომ ლომოვით ძლიერი და გამარჯვებულია.

სვანეთში დაცული ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა გამოავლენს განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას მგლისადმი. მგელს მიეწერება არაბუნებრივი ფიზიკური ძალა და მოხერხება, გონიერება და მხედველობა, შესაძლებლობა - იგრძნოს და ამოიცნოს მოვლენები, რომლებიც მისგან ძალიან შორს ხდება. მგელი მავიურ ძალას ფლობს და ამ ძალას ადამიანთა სიკეთისათვის იყენებს, ესმარება და მფარველობს მათ. ამიტომ ატარებენ სვანები მგლის კბილის ამულეტს ბოროტი სულების

¹ „კუანშური, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა-“ ქართლის ცხოვრება“, I, თბ., 1955, გვ. 180.

იხ. В.Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*, Тб., 1957, ст. 37 - 53.

განსასხმელად. ცოცხლობს რწმენა, რომ მგლის ხორცის, ქონის შეჭმა ან დაღვევა მგლის ხორცის ან ძვლის ნახარშისა იცავს ადამიანს ავადმყოფობათაგან.

უფრო მეტიც - მგლის მოკლა იყო აკრძალული, ხოლო ამ აკრძალვის საფუძველი იყო მგელთა მოდგმასთან ტოტემურ-ნათესაური კავშირი. ფიქსირებულია გადმოცემა იმის თაობაზე, რომ სვანმა შემთხვევით მის მიერ მოკლული მგელი დაიღვრა და დამარხა, როგორც საკუთარი ოჯახის წევრი. როგორც ზემო, ასევე ქვემო სვანეთში დადასტურებულია მგლის, როგორც ტოტემური ცხოველის, მოკვლის რიტუალთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებების ნაშთი. ძალზე იშვიათი შემთხვევები მგლის მოკვლისა მთავრდებოდა მამაკაცთა თითქოსდა სადღესასწაულო პროცესით, რომელსაც სათავეში ედგა მონადირე გრძელ ჭოკზე დამაგრებული მის მიერ მოკლული მგლის ტყავით. პროცესის მიმდებარე ყოველ სახლს მონადირეს ყოველი ოჯახიდან აძლევდნენ ტყვიის წამალს, ან ტყვიას, რაც შეიძლება აიხსნას, როგორც თანამონაწილეობა ტოტემური ცხოველის მოკვლაში.

სვებასზეა ქართველურ ტომთა ეთნოგრაფიული წარმოდგენებით დასტურდება, რომ მგლის, როგორც ტოტემური ცხოველის, საპატივცემულოდ დაწესებული იყო კალენდარული სადღესასწაულო დღეები: ამ დღეს აკრძალული იყო მუშაობა და სრულდებოდა სვებასზეგვარი მაგიური მოქმედებანი, წარმოითქმოდა შოლოცათა და დაწვევლათა ტექსტები, მგლებს მიერთმეოდა საწესო „სამგლე ჰორცია“, ინთებოდა ჩირადნები და ა.შ. ქართველთა შორის ამ დღესასწაულს *მგელთ უქში*, ან *მგელთ ძვერაობა* ეწოდებოდა, სვანთა შორის კი - *თხერობა*, ლითხარ ან *თხერეში ლამჭრობ*.

სვანური რელიგიური წარმოდგენები იცნობენ მგელთა მბრძანებელს, რომელსაც *მამბერი ჰქვია*. იგი შეუკრავდა ხაზს მგლებს, როდესაც სვანთა მოქმედებით გამოყოფილი იყო, ხოლო როცა განრისხებული იყო მათზე, მგლებს მიუსევდა სვანების საქონელს.

ქართველურ ტომთა რელიგიური წარმოდგენები ადასტურებენ მგლის კულტის გადაცემას, გადატანას ძაღლზე. სვანეთში დაცული გადმოცემებით მათ ზოგიერთ ღვთაებას

რამდენიმე მოშინაურებული მგელი ჰყავდა, რომლებიც უკვე ძაღლების სახელით მოიხსენიებიან. დიდ ღმერთსაც ჰყავდა თავისი მგლები, რომელთაც დიდი ღმერთის ძაღლები ეწოდებოდათ. დიდ ღმერთს სწორედ მგელი ჰყავს მიჩენილი დალის მცველად, რადგანაც ამ უკანასკნელს ღმერთი შვილის გაზრდის ნებას არ რთავს. მგლები-ძაღლები ხშირად მოიხსენიებიან სვანური წყევლის ფორმულებში. ღვთაებების (თუ ღვთის შვილთა) თანაშემწე და მათი ნების შემსრულებელ მგლებსა და ძაღლებზე წარმოდგენა ცოცხალია მთიულურ, გუდამაყრულ და ხევსურულ გადმოცემებში. ხევსურთა ადგილობრივი ღვთაებების ძაღლებს *მწევარნი* ეწოდებათ, ხოლო მთიულთა და გუდამაყრელთა იმავე ტიპის მგლებს - *ესაულუბი*. მწევარნი თავიანთი გარეგნობით ძაღლებისაგან განსხვავდებოდნენ თავიანთი დიდი ძალით, მტრის სისხლით შეღებილი ბრჭყალებით და ყელზე შემოხმული ოქროს ჯაჭვით. მწევარნი წარმოადგენდნენ ღვთაებათა ლაშქარს, რომელიც მუდმივად მზად იყო ჭირში ჩავარდნილი ადამიანის დასახმარებლად და იბრძოდა ხევსურებთან ერთად მტრის წინააღმდეგ.

ტოტემ-მგლის თავგანისცემის გადაზრდა ძაღლის კულტში ჩანს არა მარტო ქართველ მთიელთა რელიგიურ-ეთნოგრაფიულ გადმოცემებში, არამედ უძველესი ეპოქის არქეოლოგიურ მონაცემებშიც. ჩვენამდე მოღწეულ კოლხურ-ყუბანურ სილენძის ცულებსა და ბაღთების დეკორში გამოსახულია ფანტასტიკურ ცხოველთა სიმრავლე, ლაშქარი, რომლებშიაც მკვეთვარები ხედავენ ან ველურ ძაღლებს, ან მგელ-ძაღლებს, ან მგლებს და ყველა შემთხვევაში მას

ი. სვანური სიმღერა „დალი კლდეში მშობიარობს“. „სვანური კოეზია“ (შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვითოფურიამ, მ. გუჯავაძემ), თბ., 1939, გვ. 269. იხ. აგრეთვე თსუ ფოლკლორისტიკის კათედრის არქივის საქმე № 22/135.

А. Миллер, Изображения собаки в древностях Кавказа, ИГАИМК, т. II, Пгр. 1922; В. Бардавелидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 47.

И. Мещанинов, *Змея и собака на вещевых памятниках архаического Кавказа*. — Зап. Вост. Отд. Русск. Арх. Общ., т. XXVI.

И. Амиранашвили, *История грузинского искусства*, т. I, Мос., 1950, ст. 42 — 43.

უკავშირებენ ქართველთა უძველეს წარმოდგენას მგელზე, როგორც ტოტემზე.

ასევე ძალზე მნიშვნელოვანია თრიალეთის ყორღანში ნაპოვნი ვერცხლის თასის (II ათასწლეული ჩვ. წელთაღრიცხვამდე) ზემო ფრთის დეკორაციული კომპოზიცია: ტახტზე მჯდომი ანთროპომორფული ცენტრალური ფიგურა და მისკენ მიბრუნებული და მწყობრად განლაგებული იმავე ტიპის 22 ფიგურა. ვ. ბარდაველიძის დასკვნით, აქ წარმოდგენილია ქართველთა ღვთაებრივი პანთეონის საკულტო სცენა. როგორც ცენტრალური, ასევე მეორე რანგის ღვთაებანი განსაზღვრებული არიან ძაღლების სახით.¹ ეს კი იმავე უძველესი წარმოდგენის განვითარებაა, რომელიც საფუძველს მგლის ტოტემისაგან იღებს და ძაღლის კულტში გადაიზრდება.

ამას უნდა დაემატოს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება. ქართულ მეტყველებაში ძალზე ფართო გავრცელება მოუპოვებია მგლისა და ძაღლის სახელებს, რაც ნათლად ჩანს ქართულ სატოვან სიტყვა-თქმანში. ქართულ ენაში აღწერულია ბაღლითან დაკავშირებული 25 ფრაზეოლოგიური გამოთქმა („ძაღლის ბედი აქვს“, „ძაღლის ერთგულება“, „ძაღლის ნათრევი“, „ძაღლის ყბა აქვს გამობმული“ და სხვ.) და მეგლითან დაკავშირებული 13 ფრაზეოლოგიური გამოთქმა („მგლის მუხლის მობმა“, „მგლის სულის მოდინა“, „მგლის თვალზე ნახვა“, „მგლის ყურის გამობმა“ და სხვ.). ისიც აღსანიშნავია, რომ მაგიური ძალის და მოქმედების სიტყვა-თქმანი მხოლოდ მგლის სახელთანაა დაკავშირებული („მგლის ქონის მოცხება“ - მოჯადოება; „მგლის კოჭის დაწვა“ - მაგიური ძალით შედევის მიღწევა).²

ერთი სიტყვით, მეგლი ქართველთა ტოტემია, რაც არაორაზროვნად დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხის (ქართლი, კოლხეთი, სვანეთი, თრიალეთი, მთიულეთი, გუდამაყარი,

ხევსურეთი) არქეოლოგიური, წერილობითი, ეთნოგრაფიული, რელიგიურ-მითოლოგიური თუ ენობრივი მონაცემებით. ამ ტოტემური ცხოველის სახელად სხვადასხვა კუთხეში ჩანს როგორც ქართული *მგელი*, ასევე სვანური *თხერ-ე* და მეგრული *გერ-ი*. ამავე მნიშვნელობის უფრო ძველი სახელი უნდა იყოს *ბერ-ი*. *მაგური* (*მამა-ბერი*) სვანური რელიგიურ-მითოლოგიური გადმოცემებით მგელთა მბრძანებელია. ბერ როგორც სახელი თუ ეპითეტი უძველესი ქართული ღვთაებისა აღდგება სხვა სიბრტყეზეც.¹ ბრ ძირის სემანტიკური კვლი ქართულ ენაში ინარჩუნებს უძველესი წინაპრის, ტოტემის საკრალურ ნიშან-თვისებებს: ომისუნარიანობის - *ბრძოლის* (*ბრძღვინა*, *ბრჭყალი*); ყოვლისმცოდნეობის - *სიბრძნის*; ღვთაებასთან მიახლოების - *სიბერის* მნიშვნელობებს. საინტერესოა, რომ ტოტემის უძველესი სახელის (*ბერ*) კანონზომიერ მონაცვლედ ქართულში დამკვიდრებული *ბელ* (*მ-გელი*, *გერი*) ძირის სემანტიკური ველიც წარმოაჩენს წინაპარი ტოტემის ცხოველური (*ელეგა*) და საკრალური (*გლოგა*, *კალობა*) ბუნებისათვის დამახასიათებელ მნიშვნელობებს.²

ქეთოდური შენიშვნები

ზემოთ ჩამოყალიბებული უარაუდი ქართველთა თვითსახელწოდების ეტიმოლოგიაზე და ქართველთა უცხოური სახელწოდებებისა და ევროპის ზოგიერთ ხალხთა ეთნონიმის ერთ ტოტემურ სახელთან მიმართებაზე, უპირველეს ყოვლისა, ხალხთა წარმოშობის ისტორიისა და პრეისტორიის საკითხებზე გადაიტანს ჩვენს ქურადღებას. რატომ ეძებევა ერთმანეთს ქართლისა და სახლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე გურჯანის ქვეყნის სახელწოდებები ძველ სპარსულ, საშუალო სპარსულ და ახალ სპარსულ ენებზე? ზომ არ ეხმიანება ჩვენი თეორია ქართ-ის

¹ В. Бардавелидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 207.

² არაა მნიშვნელობას მოკლებული იმის აღნიშვნაც, რომ საქართველოში დღეისათვის აღწერული გვარებიდან ყველაზე მეტად გავრცელებულია *ბერიძე*. პოპულარულია ამ ძირის სხვა ქარიანტებიც: *ბერიშვილი*, *ბერაძე*, *ბერაია*, *ბერაშვილი*. მას მოსდევს *ბელაშვილი* ამ ძირის სხვა ვარიანტები - *ბელაძე* სიან ერთად. (ი. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, 1997).

¹ В. Бардавелидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 101-105.

² ი. ბ. თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, ტ. II, თბ., 1954, ტ. III, თბ., 1955.

ელმოლოგიაზე „მოქცევა ქართლისაჲში“ დაცულ ცნობას ქართულთა პირველი ძეგლის, აზოს მიერ ქართლში არიან ქართლიდან დიდი ოჯახების გადმოსახლებაზე? რა კავშირშია ეს თვალსაზრისი ევროპისა და აზიის ხალხთა წარმოშობის ე.წ. ართულ თეორიასთან? რატომ ჩანს ზემოთ მითითებული ტოტემური ძირი გარდა ინდოევროპული ენების ოჯახის ხალხებისა ქართველური ენების მქონე ხალხთა ეთნოიმებიც? აქვს თუ არა რაიმე მიმართება ჩვენ მიერ მითითებული ძირი ძირისაგან ნაწარმოები ეთნონიმების გავრცელების ესოდენ ფართო არეალს ნ. მარისეული ოთხი ლინგვისტური ელემენტის თეორიის ძერ ელემენტთან?

დასმული კითხვები (და სხვა ამ ტიპის, ან უფრო კონკრეტული კიდევ მრავალი კითხვა, რომელიც შეიძლება დაისვას), უკვე მიუთითებს, რომ ზემოთ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი შეიძლება განიმარტოს საისტორიო წყაროების ფონზე. მაგრამ ჩვენ საკითხის ამგვარი ინტერპრეტირების წინააღმდეგი ვართ; ყოველ შემთხვევაში - კვლევის ამ ეტაპზე. საქმე ის არის, რომ პრობლემის დასმის ამ დონეზე საჭიროა თავისთავად დაფიქსირდეს აღნიშნული ტოტემური სახელიდან ნაწარმოები ეთნონიმების ამგვარი წრის არსებობა, მიუხედავად იმისა, ეს ფაქტი ეთანხმება თუ ეწინააღმდეგება კონკრეტული ისტორიული წყაროების ინტერპრეტაციებს. ისტორიული წყაროების და პრეისტორიული გადმოცემების ინტერპრეტირებას თავისი სპეციფიკური სირთულეები და წინააღმდეგობები ახასიათებს და ამ ბუნდოვან სირთულეებზე დაყრდნობით თეორიის ჩამოყალიბება არა საისტორიო სფეროში მეთოდურად არ მიგვანია გამართლებულად. მით უმეტეს, რომ ჩვენი აზრით, ეთნონიმი ყველა შემთხვევაში არ მიუთითებს ხალხის გენეზისზე.¹ ზოგჯერ ხალხს მეზობელი ერები უნარჩუნებენ იმ ქვეყნის სახელს, რომელშიც ესა თუ ის ერი ჩასახლდა. ზოგჯერაც ხალხი შეინარჩუნებს იმ ქვეყნის სახელს, საიდანაც ისინი გამოვიდნენ, მიუხედავად იმისა ეთნიკურად ჰქონდათ თუ არა ნათესაობა იმ ქვეყანასთან. სახელთა აღრევის სხვა ტიპის შემთხვევებიც შეიძლება არსებობდეს. ასე რომ, ზემოთ ჩამოყალიბებული თეორიის დასაბუთებლად ან უარსყოფად მისი ისტორიული

¹ უღრ.: თყაუხრიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

მონაცემებით ინტერპრეტირება მეთოდურად არ მიგვანია გამართლებულად.

მნიშვნელოვანია ამ თეორიის ინტერპრეტირების მეორე - წმინდა ენათმეცნიერული ასპექტიც. ბუნებრივია, აღიქრება ინტერესი თითოეული ეთნონიმის ჩამოყალიბების მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი ფონეტიკური სურათის აღდგენისა ამა თუ იმ ენისა თუ ენათა ჯგუფის დამახასიათებელი ბგერათმონაცვლეობის კანონების ფონზე. ამგვარი კვლევა მომავლის საქმეა.¹ კვლევის ამ ეტაპზე არსებითია ის გარემოება, რომ ერთი ტოტემური სახელწოდებიდან ჩვენს მიერ მითითებული სხვადასხვა ძირის ეთნონიმის ჩამოყალიბება, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ემყარება ბგერათმონაცვლეობის საზოგადოდ აღიარებულ კანონებს; და, რაც უფრო მეტად მნიშვნელოვანია, ეთნონიმთა ამგვარი მონაცვლეობის ისტორიულად დადასტურებულ ფაქტებს (გარკან-გურგან, იბერია-ვერია და სხვ.)² გასთვალისწინებელია ისიც, რომ ჩვენ

კვლევის არეალში შემოტანილ ევროპულ ტოპონიმებში ჩვენ მხოლოდ ძირების ერთმანეთთან საყარადლო მიმართებებს ვაკვირდებით და აფიქსაციის დეტალებზე ურადლებას არ ვამახვილებთ (მაგალითად: *Πελ-α-γ-oi* შეადარე, ერთი მხრივ, *Έλλ-α-ς* და, მეორე მხრივ, *Παφλ-α-γ-oi*; *Αἰθια-γ-oi*, *Σαυλ-γ-oi*; *Fr-an-c-i* შეადარე, ერთი მხრივ, *Brit-ann-ia*, და, მეორე მხრივ *Grae-c-i*). საკითხის ამგვარი კვლევა ცდება როგორც ჩვენი უშუალო ინტერესის, ასევე ჩვენი კომპეტენციის ფარგლებს.

საზოგადოდ, ბგერათგადაწვევის თუ ბგერათა შერწყმის შესაძლო პროცესების არეალი საკმაოდ ფართოა; მათზე დაყრდნობით ჩვენი კვლევის სფეროში შემოსული ფონეტიკური მოვლენებიც შეიძლება აიხსნას. ასე მაგალითად, ნ. მარი *ძირძალ, კორეალ, კორგორა* ფუძეთა ოიკეობაზე მითითებით ლაპარაკობდა ანტიპოდ ბგერათა გადანაცვლებაზე (Н. Март, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925, стр. 020). ქ. ლომთათიძემ დაასაბუთა, რომ ქართველურ ენებში საკმაოდ გავრცელებულია (თუმცა მას არა აქვს სისტემური ხასიათი) უკანანისმიერ და ფარიგნალურ ხშულობა ლაბიალური კომპლექსების ბ, ფ, პ ხშულებად შერწყმის პროცესი (*ბ<გ> ფ<გ> პ<გ>*) (ქ. ლომთათიძე, კომპლექსთაგან მომდინარე ხშულები ქართველურ ენებში, თბ., 1984). მიუხედავად ამისა, წინამდებარე მონოგრაფიაში ჩამოყალიბებული კონცეფციის საფუძვლად ჩვენ ვიღებთ ბგერათგადაწვევის არა მხოლოდ შესაძლებელ ვარაუდებს, არამედ

ერთმანეთს ვადარებთ სხვადასხვა ენის ერთმანეთისაგან ქრონოლოგიურად დაშორებულ წერილობით ძეგლებში დადასტურებულ ლექსიკურ ერთეულებს. ეთნონიმები ყალიბდებოდნენ სხვადასხვა ენობრივ თუ დიალექტურ გარემოში ისტორიულად ძალზე ხანგრძლივი ეპოქების მანძილზე. ამას, როგორც ჩანს, თან ერთვის ტოტემურ სახელთა ტაბუირების და ტოტემური კულტის გადაცემის თუ გადაადგილების არაერთგვაროვანი ფაქტები. ამიტომ თითოეული ეთნონიმის ფორმირების ზუსტი კანონზომიერებების ძიება არაა მოსალოდნელი, რომ ყველა შემთხვევაში წარმატებით დამთავრდეს.

ძირითადი დასკვნები

დასმული პრობლემის ჩვენული კვლევა წარიმართა საკითხის ირგვლივ არსებული კონკრეტული სამეცნიერო ლიტერატურის გაანალიზების ტრადიციული გზით, რამაც ჩვენ ახლებური ვარაუდის ფორმირებამდე მიგვიყვანა: ქართველი ხალხის თვითსახელწოდება (ქართ-ლი, ქართ-ველი) და თითქმის ყველა ძირითადი ეთნონიმი, რომლითაც ამ ხალხს, ყოველ შემთხვევაში აღმოსავლეთ საქართველოს, იცნობენ მათი უძველესი მეზობლები (ვარკან, ვარუჩან, პირკანია, იბერია, ვირქ, ვერია, გოგარეხი, მურგანია, გურჯ-ისტან, გეორგია, გრუზია) შესაძლებელია მომდინარეობდეს ქართველურ ტომთა ტოტემის - მგლის სახელიდან, რომელიც ინდოევროპულთან საერთო ძირზე დაიყვანება (uel: ძვ. ინდური vi.kah). ამ უკანასკნელიდან უნდა იყოს წარმოშობილი აგრეთვე ზოგიერთი ევროპელი ხალხის ეთნონიმიც. საჭიროდ მიგვაჩნია ჩვენს მიერ მიღებული დასკვნების ასეთი თანმიმდევრებით წარმოდგენა:

I. როგორც დამტკიცებულია, მგლის ტოტემურ სახელს უძველეს ხალხთა მითოლოგიურ წარმოდგენებში საკრალური მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც ამ სახელის ერთგვარ ტაბუირებაში

ამგვარი მონაცვლეობის ისტორიულად დადასტურებულ ფაქტებს (ქართველთა სახელწოდებების ბრ/ვრ და ქრ/ვრ ძირებზე დაყრდნობას) და აქედან გავლებით პარალელს ზოგიერთი ევროპელი ხალხის სახელწოდებებში სხვადასხვა ქრონოლოგიურ და ენობრივ სიბრტყეზე გამოვლენილ ანალოგიურ მოვლენასთან.

გადაიზარდა, რამაც გამოიწვია ტაბუირებული სახელის ნაცვლად იმავე მნიშვნელობით ახალი სახელების წარმოქმნა, რომლებიც ერთი და იმავე ძირისაგან სხვადასხვა სუფიქსებით იწარმოება, ან ამ ძირის ერთგვარი მოდიფიკაციებით მიიღება.

მგლის აღნიშვნელი ტოტემური სახელისაგან მიღებულ იმ ეთნონიმთა წრეში, რომელიც საქართველოს უკავშირდება, გამოიყოფა ძირები, რომლებიც ერთმანეთისაგან კანონზომიერად გამომდინარეობენ, თუმცა ამ კანონზომიერებებს ზემოთ მითითებული რელიგიურ-მითოლოგიური ასპექტის გამო (ტოტემის საკრალური სახელის ტაბუირება) ყველა შემთხვევაში მარტივად და ხელშეუსახებად არ ამჟღავნებენ. ესენია: ვრ (ვრქ, ვრჩ, ვერ-ია, ვრ-ქ), მრ (ი-ბერ, სპერ), ქრ (ქრთ), გრ (გრგ, გრჯ, გრზ).

II. მგლის ტოტემური სახელიდან მომდინარე ეთნონიმების ზემოთმითითებულ წრეში ი-ბერ ეთნონიმის მოთავსება საგანგებო განმარტებას საჭიროებს. ჩვენ მხარს ვუჭერთ მეცნიერის (ი. მარკვარტი, ნ. მარი, ი. ჯავახიშვილი, ი. ყიფშიძე, გ. დეცტერსი და სხვ.), რომლებიც ი-ბერ ეთნონიმს უკავშირებენ ქართველთა სხვა ეთნონიმებს (იმერ, შვერ, გურია, ვირქ, ვერია), მხოლოდ არა იაფეტიდოლოგიაში დაშვებულ საეჭვო ბგერათგადასვლებზე დაყრდნობით. ამის საფუძველს გვაძლევს შემდეგი გარემოება: ა) ი-ბერ-ის მიმართება ქართულ ი-ბერ-თან და სომხურ ვერ-ია-სთან ექვს არ უნდა იწვევდეს. ეს უკანასკნელი (ვერ-ია) კი ვირქ-თან ერთად აშკარად უკავშირდება ძველირანულ ვრკ-ან-ს და მის ბერძნულ ვარიანტს პირკ-ანას. მაშასადამე, ბერ ძირიც ამ წრის ამოსავალ VI. კომპლექსიდან უნდა მომდინარეობდეს; ბ) ი-ბერ-ის ექვსება პარალელი ქართველთა სხვა ეთნონიმის - სპერ-ის სახით (ს. ჯანაშია); გ) ბერ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე დამოწმებული უძველესი ტოპონიმის სახელია: "ბერ ერქვა პირველმეზებულსა კახეთისასა" (ლეონტი მროველი), ხოლო ვერ-უ - ძალზე პოპულარული ჰიდრონიმი. დ) ბერ ძირიდან ნაწარმოები ეთნონიმი აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონში დასტურდება უძველესი საისტორიო წყაროებით: "კაბადოკიელთა გადაღმა, მარჯვენა მხარეში ცხოვრობენ არმენიელები, იბერიელები და ბერანები" (იპოლიტე რომაელი).

III. ქართველთა ზემოთ მითითებულ ეთნონიმთა წრესთან პირველად ჩვენს მიერაა დაკავშირებული ქართ ეთნონიმი. იგი, ჩვენი აზრით, საქართველოს ძველირანული, საშუალო და ახალსპარსული სახელწოდებების (ვარკ-ან, ვარუჩ-ან, გურგ-ან) პარალელური ენობრივი ფორმაა. ქართ ფუძის ქარ სეგმენტის

მომართება ზემოთმითითებულ ეთნონიმებთან და მათ ძველინდურ საწყის ფორმასთან (vr.kah) დადგენილი ფონეტიკური კანონზომიერებებით აიხსნება.

ასახსნელია ქართ ფუძის ბოლოკიდური თ თანხმოვნის წარმომავლობა. თუ ძველირანული კარჲ ძირის ბოლოკიდური კ საშუალო სპარსულ, პართულ, ახალ სპარსულ, სირიულ და არაბულ შესატყვის ეთნონიმებში კანონზომიერად გვაძლევს ჩ, შ, ჯ, ზ და ჯ თანხმოვნებს და ბგერათმონაცვლეობის გამოვლენილ კანონზომიერებებს ემორჩილება, ამას ვერ ვიტყვით ქართ ეთნონიმის თ ბოლოკიდურზე. იგი უნდა მივიჩნიოთ ან ქართ ძირის განუყოფელ ნაწილად, ხოლო ეს უკანასკნელი კი ჩაითვალოს ამ ტოტემური სახელის ტაბუირების გამო წარმოქმნილ განსხვავებულ ლექსემად, რის მაგალითებიც მგლის სახელწოდების მიმართ, როგორც შენიშნულია (თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი) საკმაოდ მრავლად გვაქვს ინდოევროპულ ენებში (ალქ¹¹⁰: ძვ. ინდ. vr.kah, ბერძ. λυκος, ძვ. სლავ. vlkŭ და სხვ. ალქ¹¹¹. ხეთ. ulippana, გოთ. wulfs, ლათ. lupus და სხვ. uel't-(n): ხეთ. uetna, ძვ. ისლან. vitnir და სხვ.); ან, რაც უფრო მეტად საგულგებელია, ქარ ძირზე დართული გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებელი ეთ, ან ნაგენეტიკური წარმოების თა ქართული სუფიქსების ნაშთად. ქართ ეთნონიმში ქარ ძირის გამოყოფის სასარგებლოდ მეტყველებს რამდენიმე გარემოება:

1) ინდოევროპულ ენათა ოჯახში „მგლის“ აღმნიშვნელი საწყის ძირად აღდგება ūel ძირი. მას დაერთვის სუფიქსები -k¹¹⁰ - და -p¹¹¹ (თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი). სწორედ -k¹¹⁰ - სუფიქსის დართვით ოქ (uel) ძირზე არის მიღებული ძველი ინდური vr.kah, რაც ამოსავალი ფუძეა ძველირანულიდან მომდინარე ქართველთა ზემოთმითითებულ ეთნონიმთა ჯგუფისა. თუ დავუშვებთ, რომ ქართ ლექსემაში ძირისეულია ქარ, მაშინ გამოდის, რომ დასახელებული ინდოევროპული ძირის (vr.) კანონზომიერად მონაცვლე ქარ სეგმენტს ნაცვლად ინდოევროპული -k¹¹⁰ - სუფიქსისა ერთვის ტომობრივი და ეთნიკური სახელებიდან გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებელი ყველაზე არქაული ქართული ეთ სუფიქსი

(ქარ-ეთ-ი, კახ-ეთ-ი, ოვს-ეთ-ი)¹ ან, რაც არ არის გამორიცხული, გეოგრაფიული სახელების ნაგენეტიკური წარმოების თა სუფიქსი (გოვოლაურ-თა, ჩხიკ-თა, გუიან-თა). ამ სუფიქსის შემდგომი შეკუმშვის (ან შეკეცის) შედეგად ვიღებთ ქართ ფუძეს. ამ შემთხვევაში ქართ ეთნონიმის ფორმირება ძველირანული vr.k ფუძისაგან დამოუკიდებლად უნდა ვიგუვლოთ და არა ძველი ირანულიდან ახალ სპარსულზე გარდამავალ ეთნონიმთა რიგში (vr.kān, waručān, gurgān).

2) *ქარ-ეთ ეთნონიმის მსგავსი კონსტრუქციისა ჩანს ქართლის ძველი სომხური სახელი ეთრ-ჲ რომელშიც ეთრ ძირია, ზემოთმითითებული ინდოევროპული vr. კომპლექსიდან მომდინარე, ხოლო -ჲ უნდა იყოს მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსი. როგორც შენიშნულია, ქართული გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებელ -ეთ სუფიქსს სომხურში მრავლობითობის -ჲ შეესატყვისება (ა. შანიძე).

3) ქართლის ტერიტორიაზე დასტურდება ქარ ძირიდან ნაწარმოები ტოპონიმების არსებობა (ქარ-ელი), რაც ქართ ფუძეში ძირისა და სუფიქსის გამოყოფას გვაგარაულებინებს.

4) ქართველურ ენებში „მგლის“ ინდოევროპული სახელი (ძვ. ინდური vr.kah) და ამ ძირის სპარსულენოვანი განვითარება (vr.k, wrč, grg) -k¹¹⁰ - სუფიქსისაგან მომდინარე ბოლოკიდური თანხმოვნის მოკეცილი ფორმით შევიღრდება (ქართ. ბგელ-ი, მეგრ. გერ-ი, სვან. თხერე). ამ მოვლენას მხარს უჭერს ქართულის მეზობელი ინდოევროპული ენის მონაცემიც (შეადარე სომხური gayl-მგელი).

5) ჩვენი აზრით, ქართველთა თვითსახელწოდებების კიდევ ორი სახელი - ე-გური-ი (ე-გერ-ი) და გური-ა ამჟამებს მიმართებას მგლის ტოტემური სახელის ან ქართველურ ენებში დადასტურებულ ფორმასთან (გერ-ი), ან ინდოევროპულ ფუძესთან, მხოლოდ ამ შემთხვევაშიც ბოლოკიდური სუფიქსისეული თანხმოვნის მოკეცვით.

¹ გამოთქმულია ვარაუდი, რომ -ეთ სუფიქსიანი ქართველური წარმოშობის ტოპონიმები გვხვდება არამეული დამწერლობით შესრულებულ I საუკუნის ე. წ. არამაზის მონოლინგაში (გ. გიორგაძე, ტოპონიმები არამაზის ერთიწოდან არამეულ წარწერაში. - „ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები“, 1, 1991, გვ. 33-46).

THE DESIGNATIONS OF THE GEORGIANS AND THEIR ETYMOLOGY

I wish to preface this study with a brief note on the development of my interest in the problem posed. It took shape some ten years ago during my work on the foreword to my Russian-language monograph, "Georgian-Byzantine Literary Relations". This interest deepened further while I was working on the English-language version of the same monograph. The Western reader needed an explanation of the European designation, *Georgia*, as well as of the Russian *Gruziya*, of the country of the Georgians, to say nothing of the self-designation, *Sakartvelo*, of the people of this country. The next stage of my interest in this problem is connected with my scholarly mission to Spain and my familiarization with archival materials there, viz. the diaries of the Spanish ambassador Ruy González de Clavijo (early 15th century) of his travel through Georgia. Clavijo refers to Georgia as *Gurgania* in Spanish. This further strengthened my belief that the European designation of Georgia and the Russian *Gruziya* must have originated from the Persian-Syriac-Arabic *gurğ-gurz-ğurğ*, which in its turn must be coincidental with the name *Gurgan*, known in the historical geography of the Ancient East.

ეთნონიმი *ქართი გვაძლევს ქართ ფუძეს ე თანხმოვნის შეუმჯობესო, რასაც იწვევს მასზე წარმომავლობის -ელ სუფიქსის და გეოგრაფიულ სახელთან -ევ ან -ავ სუფიქსების დართვა, როგორც ვარაუდობენ, ქართ ფუძისგან ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მიღებული ქართველი და ქართლი:

*ქართ-ევ-ელი // *ქართ-ავ-ელი > ქართ-ვ-ელი

*ქართ-ელი > ქართლი

ამ უკანასკნელ ვარაუდს მხარს უჭერს მეგრულისა და ლაზურის ქართუ ეს უკანასკნელი ქართული ქართულ ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია; რადგანაც, როგორც შენიშნულია, ზანური -უ ქართული -ელ სუფიქსის ტრანსფორმაციაა (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი).

IV. ქართველთა ეთნოსის ჩვენს მიერ განხილული ეთნონიმები მომდინარეობენ ერთი ტოტემური სახელის ძირის (vr.) სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტიდან. კერძოდ კი, ვრ//ბრ (ი-ბერ; ვრ-ან; ვერ-ია...) და ქრ//გრ (ქართ; გურგ-ან; ე-გურ...) ძირებიდან. ამავე ტოტემური ძირის ბრ და გრ ფონეტიკური ვარიანტების ანალოგიური მონაცვლეობა ჩანს ზოგიერთი ევროპელი ხალხის სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილ სახელწოდებებშიც. კერძოდ: ბრ და გრ (ბერ-ბენ და გრ-იკ - *graci*); ბრ//ფრ და გრ (ფრ-ანკ - *Franci* და გერ-მან - *Germaniae*); ბრ და კლ//გლ (ი-ბერ - *Iberi* და კელტ - *xeluxh* // *გალ* - *Galliae*).